*0: EK
*1: 2010-2011
*2: 3
*3: WordXP
*4: 3de vergadering
*5: Dinsdag 12 oktober 2010
*6: 13.30 uur
**

Voorzitter: Van der Linden

Tegenwoordig zijn 70 leden, te weten:

Asscher, Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Benedictus, Van den Berg, Biermans, Van Bijsterveld, De Boer, Böhler, Broekers-Knol, Doek, Dölle, Van Driel, Dupuis, Duthler, Eigeman, Elzinga, Engels, Essers, Flierman, Franken, Goyert, De Graaf, Hamel, Haubrich-Gooskens, Hendrikx, Hermans, Hillen, Holdijk, Ten Horn, Huijbregts-Schiedon, Janse de Jonge, Van Kappen, Kneppers-Heijnert, Koffeman, Kox, Kuiper, Lagerwerf-Vergunst, Laurier, Leijnse, Leunissen, Van der Linden, Meindertsma, Meulenbelt, Meurs, Noten, Putters, Quik-Schuijt, Reuten, Rosenthal, Schaap, Schuurman, Slager, Slagter-Roukema, Smaling, Strik, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Thissen, Tiesinga, Vedder-Wubben, Vliegenthart, De Vries, De Vries-Leggedoor, Werner, Westerveld, Willems en Yildirim,

en de heer Hirsch Ballin, minister van Justitie, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, en mevrouw Verburg, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,

alsmede de heren Van Gerven en Dijsselbloem, initiatiefnemers.
**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Peters, wegens ziekte;

Ten Hoeve, wegens verkiezingswaarneming in Kirgizië;

Staal, wegens bezigheden elders.
**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Aan het begin van deze vergadering wil ik memoreren dat op 10 oktober 2010, 10-10-10, een nieuwe fase is ingegaan in de staatkundige verhoudingen binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Het land Nederlandse Antillen is opgeheven. Twee nieuwe landen zijn gecreëerd: Curaçao en Sint-Maarten. De eilanden Bonaire, Sint-Eustatius en Saba zijn als openbare lichamen deel gaan uitmaken van Nederland. Graag wil ik vanaf deze plaats mijn gelukwensen namens de Eerste Kamer overbrengen aan de volksvertegenwoordigers, de bestuurders en de bevolking van Curaçao, Sint-Maarten, Bonaire, Sint-Eustatius en Saba.

Samen met de voorzitter van de Tweede Kamer en de voorzitters van de commissies voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken van beide Kamers ben ik in Willemstad aanwezig geweest bij een aantal plechtige en feestelijke gebeurtenissen die het einde van de Nederlandse Antillen en de start van het land Curaçao hebben gemarkeerd.

Afgelopen zaterdag vond in aanwezigheid van de prins van Oranje en prinses Máxima de laatste vergadering plaats van de Staten van de Nederlandse Antillen. Om middernacht waren wij op het Brionplein getuige van het strijken van de vlag van de Nederlandse Antillen en het hijsen van de vlag van Curaçao. Ook op Sint-Maarten, Bonaire, Sint-Eustatius en Saba vonden plechtige vieringen plaats.

Deze Kamer heeft de afgelopen maanden met voortvarendheid bijgedragen aan de herziening van het Statuut van het Koninkrijk der Nederlanden en de totstandkoming van een omvangrijk pakket rijkswetgeving en BES-wetgeving dat nodig was om de betekenisvolle stap in de herstructurering van ons Koninkrijk mogelijk te maken. Het doel van deze staatkundige vernieuwing is om het bestuur in het Caribische deel van ons Koninkrijk doelmatiger en efficiënter te maken, de rechtshandhaving en de rechtsstaat te versterken en op de eilanden die voorheen de Antillen vormden, de parlementaire democratie dicht bij de burgers te brengen. Het is de bevolking van de vijf eilanden van de Nederlandse Antillen geweest die in referenda ervoor gekozen heeft om deze weg naar een nieuwe toekomst in te slaan. Het is het resultaat van een democratisch proces.

In een toespraak in Willemstad heb ik onderstreept -- ik wil dat hier ook nog eens graag doen -- dat het Koninkrijk waarvan wij deel uitmaken, uniek is, in die zin dat het continent Europa en het continent Zuid-Amerika hierdoor met elkaar verbonden zijn. Hierdoor ontstaan in een globaliserende wereld waarin machtsverhoudingen voortdurend verschuiven, kansen en mogelijkheden voor onze landen en eilandgebieden.

Ik spreek de hoop en verwachting uit dat de parlementariërs binnen het Koninkrijk in de toekomst hun onderlinge banden zullen verstevigen en zakelijk en constructief zullen samenwerken, met begrip en respect voor elkaars standpunten. De gemeenschappelijke inzet van de volksvertegenwoordigers moet gericht zijn op het bevorderen van het welzijn en de bestaanszekerheid van de bevolking. Ongetwijfeld zullen wij als Eerste Kamer daaraan voluit onze bijdrage leveren.

Ik stel aan de Kamer voor, de naam van de vaste commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken te wijzigen in "de vaste commissie voor Koninkrijksrelaties".
**

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.
**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

De **voorzitter**: Collega's, ik wil kort stilstaan bij een nieuw gegeven in Nederland. Ik deel de Kamer namelijk mede dat het lid Hillen mij per brief op de hoogte heeft gebracht van het feit dat hij het Kamerlidmaatschap waarschijnlijk per 14 oktober zal beëindigen in verband met zijn beëdiging tot minister van Defensie op die dag. Gezien het verloop van de formatie moeten wij er ernstig rekening mee houden dat vanaf die dag ook het lid Rosenthal zal defungeren als lid van de Kamer, zulks in verband met zijn vermoedelijke beëdiging tot minister van Buitenlandse Zaken.

Zodra de heren Rosenthal en Hillen zijn beëdigd tot minister van de Kroon, kunnen zij geen lid meer zijn van de Staten-Generaal en verlaten zij derhalve deze Kamer. Graag wil ik in deze vergadering, waarin zij waarschijnlijk voor het laatst als lid deelnemen aan de beraadslagingen, zeer kort stilstaan bij hun verdiensten voor de Eerste Kamer.

De heer Rosenthal is sinds juni 1999 lid van de VVD-fractie in de Eerste Kamer. De laatste vijf jaren was hij voorzitter van deze fractie en in die hoedanigheid ook lid van het college van senioren. Met bijna drie volledige zittingstermijnen behoort de heer Rosenthal tot de zeer ervaren leden van deze Kamer. Vele leden hebben profijt gehad van zijn kennis en inzicht. In belangrijke debatten waarin de heer Rosenthal namens zijn fractie de toon zette, zag de Kamer hem even behoedzaam als spitsvondig opereren. Als lid van enkele vaste commissies heeft de heer Rosenthal over een reeks van jaren mede inhoud gegeven aan de werkwijze en taakopvatting van deze Kamer. In deze zittingsperiode was hij lid van de commissie voor Buitenlandse Zaken, Defensie en Ontwikkelingssamenwerking, van de commissie voor Volksgezond, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin, van de commissie voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu/Wonen, Wijken en Integratie en van de commissie voor Verzoekschriften. Daarnaast maakte de heer Rosenthal deel uit van de Nederlandse delegatie in de Euro-Mediterrane Parlementaire Assemblee.

Beste Uri, in vele beraadslagingen in deze zaal, vooral ook bij de algemene politieke beschouwingen hebben wij jouw brede kennis bespeurd op onder meer het terrein van bestuurlijke vraagstukken, veiligheidsvraagstukken, buitenlandse zaken, Europese beleidsvorming en internationale organisaties. Ik dank je hartelijk voor je constructieve, actieve en heldere bijdragen aan de werkzaamheden in het college van senioren en in de Kamer. Tijdens je meer dan elf jaar durende lidmaatschap van deze Kamer heb je alle aspecten van het buitenlandse beleid van ons land gevolgd en beoordeeld. Een betere vorming kan een aankomend minister van Buitenlandse Zaken zich nauwelijks wensen. Mag ik er persoonlijk bij opmerken dat de Kamer zich op dit punt ook heeft getoond? In die zin wekt je aanstaande benoeming op deze post in het kabinet geen verwondering. Namens de Kamer wens ik je toe dat je met de passie, betrokkenheid en deskundigheid die wij van je kennen, je taak als minister van Buitenlandse Zaken zult uitvoeren. Alle succes toegewenst in deze zeer verantwoordelijke en belangrijke functie! Wij zullen je in deze zaal blijven ontmoeten, zij het in een geheel nieuwe rol.
**

(geroffel op de bankjes en applaus)

De **voorzitter**: De heer Hillen is sinds juni 2007 lid van de CDA-fractie in de Eerste Kamer. Daarvoor was hij ruim twaalf jaar lid van de Tweede Kamer. In totaal heeft hij de Staten-Generaal vijftien parlementaire jaren volledig gediend en zich in beide Kamers laten gelden als een kundig woordvoerder op diverse terreinen en als een gedreven debater. Als lid van de vaste commissies voor BDO, voor OCW en voor SZW leverde de heer Hillen zijn inbreng bij de voorbereiding van tal van dossiers. Daarnaast vertegenwoordigde hij de Kamer in de Parlementaire Assemblee van de NAVO. Zijn ruime ervaring als journalist/politiek verslaggever, directeur bij het ministerie van Financiën en voorzitter van het College voor zorgverzekeringen kwam de heer Hillen van pas bij zijn werk als parlementariër en lid van de senaat. Hij was steeds helder in zijn woordkeuze, vlot in de omgang met de media en hij had een goed gevoel voor het duiden van de boodschap in de context van het politieke debat. Nu bekend is geworden dat de heer Hillen aantreedt als minister in het eerstdaags te beëdigen kabinet en zich daarbij mag toeleggen op het beleidsterrein van Defensie, waarmee hij ook in deze Kamer vertrouwd was, mogen wij ons verheugen op zijn geregeld verschijnen in deze Kamer, maar dan in een positie achter de regeringstafel.

Beste Hans, in de brief waarin je jouw vertrek uit de Kamer meedeelt, laat je ons weten dat dit de sombere kant is van je benoeming tot minister. Ik hoop dat deze somberheid snel overdrijft. Zo niet, dan zal een debat met de Kamer je allicht weer opvrolijken. Ik wens je heel veel succes toe en wij zien je hier graag terug aan de andere kant van de tafel.
**

(geroffel op de bankjes en applaus)

De **voorzitter**: Collega's, het is verheugend om te kunnen vaststellen dat, evenals bij de vorige kabinetsformatie, opnieuw twee van onze leden door de kabinetsformateur van Hare Majesteit worden uitgenodigd om zitting te nemen in 's lands

regering. Dit zegt zonder twijfel iets over de capaciteiten van onze leden. Het zegt naar mijn opvatting ook iets over de kwaliteit van de Eerste Kamer als instituut en de bijdrage die vanuit deze Kamer geleverd wordt aan de wetgevende, beleidsmatige en politieke sturing van ons land. Dit mag ons trots en tevreden stemmen. Namens de Kamer wens ik beiden nogmaals veel succes toe bij hun nieuwe taken in de regering. Voor de leden mag dit misschien een teken van hoop zijn dat er in de toekomst nog meer gelukkigen komen.
**

*B
!Seizoensarbeid!

Aan de orde is de behandeling van:

- de brief van de voorzitter van de vaste commissie voor de JBZ-raad aan de voorzitter van de Eerste Kamer met conceptbrief Tweede Kamer aan de vicevoorzitter van de Europese commissie inzake EU-voorstel Richtlijn seizoensarbeiders (32452, letter A).

De **voorzitter**: Ik stel voor, in te stemmen met de conceptbrief aan de vicevoorzitter van de Europese Commissie.
**

Daartoe wordt besloten.

*B
!Hamerstuk!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Aanvullend Akkoord bij het Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Turkije overeenkomstig de artikelen 7 en 26 van het Europees Verdrag inzake sociale zekerheid, gesloten op 14 december 1972, en houdende herziening van het Verdrag inzake sociale zekerheid, gesloten tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Turkije op 5 april 1966; Ankara, 16 april 2009 (32139).

Dit wetsvoorstel wordt zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

*B
!Verbod pelsdierhouderij!

Aan de orde is de voortzetting van de gezamenlijke behandeling van:

- het voorstel van wet van de leden Van Gerven en Dijsselbloem houdende een verbod op de pelsdierhouderij (Wet verbod pelsdierhouderij) (30826);

- het voorstel van wet van de leden Van Gerven en Dijsselbloem tot wijziging van de Wet verbod pelsdierhouderij (32369).

(Zie vergadering van 5 oktober 2010.)

De **voorzitter**: Ik heet de initiatiefnemers, de heer Van Gerven en de heer Dijsselbloem, de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en de adviseurs van de initiatiefnemers, de heer Waalkens, mevrouw Zeijlemaker, mevrouw Van Gemert en mevrouw Staarink, van harte welkom in de Eerste Kamer.
**

De beraadslaging wordt hervat.

*N

De heer **Schaap** (VVD): Voorzitter. Ik zeg dank aan de minister en aan de initiatiefnemers voor de beantwoording van de vragen uit de eerste termijn, vorige week. De vergadering is toen in een lichte verwarring geëindigd doordat er een schorsingsverzoek werd ingediend door de initiatiefnemers. Daar kom ik zo nog even op terug.

De minister heeft erkend dat er duidelijk sprake is van schade voor de sector als dit wetsvoorstel wordt aangenomen. De minister bestrijdt daarmee de veronderstelling die onder dit wetsvoorstel ligt, namelijk dat de nertsenhouders schadevrij hun bedrijfstak kunnen beëindigen. Als ik haar goed begrepen heb, erkent zij het gevaar van een implosie van de sector, een snel instortende structuur en verwacht zij dat er schadeclaims zullen binnenkomen, waarschijnlijk in veel grotere bedragen eindigend dan in haar brief werd aangekondigd.

Ik ben van mening dat de initiatiefnemers veel te luchtig spreken over de effecten van dit wetsvoorstel op de sector. Dit wordt overigens bevestigd door hun voorstel om aan dit wetsvoorstel een tweede novelle te verbinden. Ik kom hier zo meteen op terug. De bewering van de initiatiefnemers dat de ondernemers flexibel en creatief genoeg zijn om, nadat deze bedrijfstak moet worden beëindigd, weer op te veren en alternatieven te zoeken, lijkt de VVD-fractie een opzichtige poging om een rampscenario weg te wuiven. Verontrustend is ook hun stelling dat het ethisch criterium dat onder deze wet ligt eigenlijk breder toepasbaar zou kunnen zijn dan alleen de casus die nu in behandeling is. De VVD-fractie is van mening dat wanneer dit wetsvoorstel wordt aangenomen, daarmee tegelijkertijd een ethisch criterium is omarmd dat heel gemakkelijk precedentwerking kan hebben. De door mij en anderen aangehaalde voorbeelden van sectoren die later aan de beurt zouden kunnen komen, zijn wat dat betreft dan ook geen fictie.

Deze wet mag dan geen onteigening zijn in strikt formele zin, het effect van deze wet is een directe waardedaling. Het is zeer wel te verwachten dat de banken zich zullen terugtrekken uit deze sector. Daar maken de initiatiefnemers zich op een wonderlijke manier van af door te stellen dat als de nertshouders niet in staat zijn om de welzijnsinvesteringen alsnog te plegen, alleen handhaving van de wet rest. Dat is precies wat de sector wacht. Dit signaal zal ook zeker bijdragen aan die implosie. Dit soort onvoldragen wetsvoorstellen verdienen geen steun.

Vorige week eindigden we het debat in een zekere verwarring vanwege het verzoek van de initiatiefnemers om schorsing. Zij wilden de behandeling van het wetsvoorstel niet afronden en wilden in de gelegenheid worden gesteld om een tweede novelle in te brengen, waarin zou kunnen worden voorgesteld om de sector te steunen met flankerend beleid voor de overgang naar alternatieven. De VVD-fractie is fel tegen opschorting van het debat, in afwachting van zo'n novelle. De behandeling van dit wetsvoorstel heeft al veel te lang geduurd. De repercussies voor de sector kunnen, als het nog langer duurt, niet uitblijven. Deze veel te lange procedure is ook op het conto van de initiatiefnemers te schrijven. Nog meer uitstel kan de sector niet worden aangedaan. De vorige novelle, die dus nu samen met het wetsvoorstel in behandeling is, is waarschijnlijk al een poging geweest om een ondeugdelijk en wellicht ook onhaalbaar wetsvoorstel toch aan een meerderheid in deze Kamer te helpen. De VVD-fractie heeft de stellige indruk dat ook met de in het vooruitzicht gestelde novelle eerst weer koppen zijn geteld en dat er opnieuw een poging wordt gedaan om op deze wijze een meerderheid te forceren. Van de nood van de initiatiefnemers wordt op deze manier een ondeugd gemaakt. In de voorgestelde novelle is in feite al de erkenning verpakt dat dit wetsvoorstel de sector veel meer schade zal berokkenen dan door initiatiefnemers tot nog toe erkend is. Dat een nieuwe novelle dit kan repareren, is een illusie. Dit kabinet stelt al geen compenserend geld ter beschikking. Het valt ook zeker niet te verwachten dat een volgend kabinet dit wel zal doen. Dus zijn we in afwachting van een lege novelle. Het enige wat een schorsing oplevert is een onoverzichtelijk lange wachttijd. Daarmee begint al de afbraak van de sector, die dit wetsvoorstel toch al zal inluiden. De VVD-fractie is daarom ook fel tegen schorsing van de behandeling. Men wil zo snel mogelijk tot afronding en dus tot stemming komen.

*N

De heer **Benedictus** (CDA): Voorzitter. Ook de CDA-fractie heeft kennisgenomen van de antwoorden. Ze stellen ons niet allemaal tot tevredenheid. Op een paar zaken wil ik ingaan.

Als morele motivatie om de pelsdierhouderij te verbieden wordt het argument van het ongerief gebruikt ten behoeve van een luxeproduct. Het CDA vraagt zich af wat het principiële verschil is met het houden van dieren voor je eigen plezier. Ik kijk naar het pas verschenen rapport Ongerief bij gezelschapsdieren. Daarin staat het volgende citaat: "Bij veel diersoorten komt door verschillende oorzaken ernstig ongerief voor bij een relatief groot deel van de populatie. Het gaat dan om alle aspecten: gedragsproblemen, belemmerend sociaal en soortspecifiek gedrag, angst en stress, ziekten en verwondingen, niet-adequate voeding, ontoereikende klimaatcondities, gebrek aan bewegingsruimte enzovoort." Dezelfde zaken hebben we gehoord bij de behandeling van dit wetsvoorstel, waarbij het gaat over de nertsenhouderij. De CDA-fractie kiest voor dierenwelzijn als maatstaf, niet voor emotionele gelegenheidsargumenten als het luxe doel waarvoor het dier wordt gehouden. Dit is ons principiële bezwaar tegen deze wet en dat blijft ook zo.

Bij de voorzienbaarheid is ook een aantal opmerkingen geplaatst. De indieners hebben onder andere gesteld dat de ondernemers eerder pas op de plaats hadden moeten maken en dat ze niet hadden moeten uitbreiden. Maar dat gaat voorbij aan de ondernemersmentaliteit. Een echte ondernemer zit het in het bloed om zijn kansen te pakken. Als die kansen zijn om uit te breiden, hoort hij die te pakken. Ondernemen is hetzelfde als oplopen tegen een roltrap die naar beneden gaat. Sta je als ondernemer stil, dan is het afgelopen. Daar gaan de indieners aan voorbij. Met andere woorden: het is logisch dat de nertsenhouders de kansen gegrepen hebben.

Mijn collega sprak zojuist over een "novelle", maar het is voor mijn fractie niet helemaal duidelijk of er sprake is van een novelle, een brief of een aanvullend schrijven. Wij willen graag weten wat er eigenlijk aankomt en wat er staat in dat schrijven dat, dan wel in die novelle die, naar de Eerste Kamer komt. Worden de bezwaren die in deze Kamer zijn genoemd en die in eerste termijn door de woordvoerder van de ChristenUnie zijn benadrukt, geredresseerd in het schrijven dat c.q. die novelle die we krijgen? Een aantal componenten is al genoemd, bijvoorbeeld een hardheidsclausule voor oudere ondernemers die hun bedrijf moeten staken. Met andere woorden: wordt het alleen een brief met een opsomming van bijvoorbeeld een sloopregeling of een omscholingsregeling of worden er ook bedragen vrijgemaakt?

Dit is ook mijn vraag aan de heer Schuurman. Heeft hij een bedrag in gedachten dat in die brief of novelle moet staan om aan de eisen van de ChristenUnie tegemoet te komen? Ik sluit aan bij de brief van de minister waarin zij schrijft dat je op minimaal 100 mln. uitkomt als je maar het begin van een schadevergoeding wilt geven. De vraag van mijn fractie is hoe dit spoort. De indieners, zowel de huidige als de vorige, hebben immers gezegd -- in feite wordt het al tien jaar lang gezegd -- dat de afbouw gedurende tien jaar van een vitale sector voldoende compensatie is. Als je dan consequent bent, kan een aanvullend schrijven of een aanvullende novelle nu nooit grote geldbedragen bevatten, want dan zou men de afgelopen tien jaar drogargumenten hebben gebruikt. Ik hoor hierover graag de mening van de heer Schuurman en krijg graag duidelijkheid over de vraag wat het gaat inhouden.

Ik kom op het punt van de schorsing. Mijn fractie is blij dat we nu in ieder geval de tweede termijn kunnen afmaken en dat we kunnen zeggen welke voorwaarden wij stellen aan de inhoud van zo'n schrijven. De huidige minister heeft gezegd dat zij geen geld heeft. Het is niet waarschijnlijk dat de nieuwe regering er geld voor over heeft. Hoe willen de indieners dat dan boven water halen?

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik wil met betrekking tot het onderwerp dat we inhoudelijk bespreken allereerst een procedurele zaak aan de orde stellen. Op 16 juni heeft de Tweede Kamer 's morgens het initiatiefwetsvoorstel besproken om vervolgens diezelfde middag van samenstelling te wisselen. Toen ik daar kennis van nam, vond ik het een heel ongelukkige situatie. Bij die bespreking is het een en ander gebeurd waar ik straks op terugkom, maar een en ander heeft ook consequenties voor de verdediging nu in de Eerste Kamer. Er zijn immers twee nieuwe woordvoerders die het initiatiefwetsvoorstel verdedigen.

In die laatste vergadering in de Tweede Kamer werd vooral gesproken over mogelijke schadeclaims. De heer Koopmans van het CDA heeft daarbij een motie ingediend waarin hij de regering vraagt om de Kamer inzicht te geven in de hoogte van mogelijke schadeclaims. Je zou verwachten dat de Tweede Kamer wacht op het antwoord van de minister voordat het initiatiefwetsvoorstel in stemming wordt gebracht. Dat is echter niet gebeurd: het wetsvoorstel werd aangenomen, weliswaar in gewijzigde vorm, en is dus hier terechtgekomen. Een van de eerste vragen van de leden van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit die dit wetsvoorstel moesten bespreken, was dan ook: we kunnen het toch niet behandelen voordat de minister antwoord heeft gegeven op het gevraagde in de motie-Koopmans? Nu doet zich het merkwaardige feit voor dat het antwoord op die motie die door de Tweede Kamer is ingediend, in de Tweede Kamer niet is behandeld. Het antwoord van de minister is in de Tweede Kamer niet behandeld, maar wij willen het wel in onze overwegingen betrekken.

Ik constateer procedureel ook dat bijna alle woordvoerders hebben gezegd dat het heel ongelukkig zou zijn als er juridische procedures komen en dat zij geen juridisering en schadeclaims willen. Dat is in eigenlijk alle beschouwingen terug te vinden. Daarmee zaten we midden in een groot probleem.

Ik kom nu op de inhoudelijke gang van zaken, namelijk het standpunt van de ChristenUnie. Ik ga niet herhalen wat dat standpunt precies inhoudt; dat kunt u allemaal terugvinden in de Handelingen. Ik zal zo meteen wel concreet antwoord geven op de vraag van de heer Benedictus aan mijn adres. Al jarenlang pleit de ChristenUnie voor afschaffing van de nertsenfokkerij, zij het onder voorwaarden. Vandaar ook dat wij bij de behandeling van het initiatiefwetsvoorstel, geconfronteerd met de inhoud van de brief van de minister, zeiden dat als de initiatiefnemers niet de weg wilden opgaan van de juridisering en als zij de schadeclaims wilden vermijden, zij naar flankerend beleid toe moesten. Ik herhaal in dit kader kort drie punten die uitvoerig in de eerste termijn aan de orde zijn geweest.

Allereerst betreft dit de vraag hoe het zit met het beëindigen van een bedrijf. Zijn daar fiscale instrumenten voor? Zijn er andere regelingen om bijvoorbeeld de sloop van bedrijven financieel vergoed te krijgen? Ten tweede betreft dit de vraag hoe het zit met de pensioenen van de individuele nertsenfokkers die binnen korte tijd met pensioen gaan. Met deze vraag worden wij voortdurend geconfronteerd door de sector. Wij willen dit ernstig nemen. Zoals ik al zei; het is gek dat wij hier een regeling hebben waarin geen hardheidsclausule is opgenomen. Ik heb het woord "hardheidsclausule" toen vertaald als "compensatie op maat". Wat vinden de initiatiefnemers daarvan? Een derde vraag die ik als noodzakelijk zie voor flankerend beleid, is of er verzekerd kan worden dat er geen implosie van de infrastructuur zal optreden. Hoe kunnen we die infrastructuur zo lang mogelijk in stand houden om de reële afbouwtermijn tot 2024 in stand te kunnen houden? Alleen de minister heeft een antwoord op deze vraag gegeven. Zij zei dat als de overheid dat zou doen, je waarschijnlijk -- zij was er niet 100% duidelijk over -- in problemen zult komen met Europese regelingen, die dat al snel zouden vertalen als "staatssteun".

Dit was in het kort de inhoud van de eerste termijn. Mijn fractie wilde graag afschaffing, maar onder voorwaarde van flankerend beleid. Ik heb goed geluisterd naar de initiatiefnemers en de minister. Ik constateer uit de beantwoording van met name de initiatiefnemers -- de minister had er natuurlijk minder moeite mee -- dat zij ermee zitten dat er een brief lag van de minister met haar reactie op een motie van de Tweede Kamer, maar dat die reactie in de Tweede Kamer helemaal niet is besproken, terwijl het toch een zeer inhoudelijke brief is. Dat geeft natuurlijk een probleem. Ik had er daarom alle begrip voor dat de initiatiefnemers zeiden dat zij een novelle overwogen -- de exacte bewoording ben ik nu even kwijt, maar wij zullen het straks nogmaals van hen horen -- omdat er iets moest worden gedaan aan het flankerend beleid. Ik weet niet wat de initiatiefnemers precies voor ogen stond, maar ik denk wel dat ze ervoor moeten zorgen dat de rechtszekerheid van iedereen gewaarborgd is, niet in de laatste plaats die van de zeer schrijnende bijzondere gevallen.

Ik wil echter ook iets zeggen over het algemene geval. Er wordt gesuggereerd dat de afbouwtermijn tot 2024 alleen iets is van de initiatiefnemers. Dat is toch echt niet waar. Ook de sector had natuurlijk veel liever een warme sanering gehad, maar in hun eigen stukken spreken zij erover dat warme sanering er niet in zit en dat er rekening mee moet worden gehouden dat het een sanering wordt van afbouwen in de tijd, dus een afbouwtermijn. Het is dus niet helemaal uit de lucht komen vallen. Nochtans blijven er individuele schrijnende gevallen.

Als de initiatiefnemers op basis van onze inbreng van mening zijn dat het wetsvoorstel toch nog haken en ogen heeft en dat een heel belangrijk punt niet met de Tweede Kamer is besproken, namelijk het antwoord van de minister op de motie-Koopmans, dan kunnen ze via een nieuw wetsvoorstel terug naar de Tweede Kamer. Ze kunnen dit wetsvoorstel intrekken. Ik garandeer echter dat het gezien de ontwikkelingen allemaal veel langer gaat duren als we met een tweede

wetsvoorstel worden geconfronteerd. Als de initiatiefnemers een mogelijkheid zien om het zorgvuldig, bijtijds en met een novelle te doen, die ongetwijfeld in de Tweede Kamer besproken gaat worden, kan dat. Dan komt de reactie van de minister over de schadeclaims in de Tweede Kamer aan de orde. Wil de Tweede Kamer een wetsvoorstel aannemen met de mogelijkheid van zoveel schadeclaims waarvan verschillende mensen zeggen dat er niet voldoende financiële steun voor is? Het lijkt mij voor de hand liggen dat wij dan afwachten. De initiatiefnemers gaan naar de Tweede Kamer en beloven ons dat ze zo snel mogelijk per brief laten weten wanneer zij dat recht denken te kunnen breien. Dat lijkt mij een alleszins acceptabele zaak.

De heer Benedictus vroeg mij waar ik die 100 mln. vandaan dacht te halen. Dat is een van de problemen waarvoor we flankerend beleid moeten hebben. We hebben de uitkomst van de motie-Koopmans, maar daarvan hebben we geen beoordeling van de Tweede Kamer. Daarom moet het terug naar de Tweede Kamer. Op die vraag zullen de initiatiefnemers antwoord moeten geven. De heer Benedictus moet dat niet aan mij als simpel Eerste Kamerlid vragen. Hij weet het niet, ik weet het ook niet. Begrotingen en budgetten liggen echter op de tafel van de Tweede Kamer. Ik denk dus dat de initiatiefnemers, ter wille van de tijd, de weg van de novelle zouden moeten gaan. Dat is namelijk veel sneller. In de Tweede Kamer moeten ze de inhoud van de motie en het antwoord van de minister bespreken. Daar hoort dat in de eerste plaats thuis.

De heer **Schaap** (VVD): De heer Schuurman komt nu zelf tot erkenning dat dit wetsvoorstel onvoldragen is. Er wordt in gesuggereerd dat er geen schade is bij het volledig uitdienen van de periode. Hij stelt dat er wel schade is en vraagt van de initiatiefnemers om ook tot de erkenning te komen dat dit wetsvoorstel onvoldragen is. Er is echter constant in gloedvolle bewoordingen gesteld dat het wetsvoorstel wél voldragen is omdat er geen sprake zal zijn van schade. Ik vind het een wonderlijke knik die opeens in het debat komt.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik ga weer terug naar de procedure. Tot vijf dagen voor de behandeling in deze Kamer hadden u en ik geen kennis genomen van het antwoord van de minister op de motie uit de Tweede Kamer. De initiatiefnemers wisten het ook niet eerder. Vijf dagen voor de behandeling in de Eerste Kamer kwam de inhoud van die motie via een brief van de minister op tafel. Dan ligt het toch voor de hand dat we even in verwarring zijn?

De heer **Schaap** (VVD): Ook nadat de brief was binnengekomen, hielden de initiatiefnemers vol dat dit wetsvoorstel voldragen is en dat er geen sprake is van schade. Maar aan het eind van het debat van vorige week kwam plotseling de suggestie voor een novelle op tafel.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Nee. Toen de brief van de minister was gekomen, ik meen op de vrijdag voor de vergadering, kreeg ik een telefoontje van de Griffier, terwijl ik ergens op een mooi plekje in Nederland rustig wat zat te doen. Er was een verzoek van de initiatiefnemers binnengekomen om het wetsvoorstel van de agenda af te voeren. Wat zou je als voorzitter van de commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit adviseren aan de voorzitter van de Kamer? Ik heb toen gezegd: het staat op de agenda; laten we er dus toch mee beginnen. De griffier en de voorzitter zitten erbij. Zo is het gegaan en niet anders. Ik had ook kunnen zeggen dat ik ook wel een gigantisch probleem zag, maar ik denk dat de voorzitter dan gezegd zou hebben: we gaan het toch behandelen, want de agenda is vastgesteld. Dat zou ik graag ter informatie willen meegeven.

De heer **Benedictus** (CDA): Mijn vraag was iets meer toegespitst op het flankerend beleid. De achtergrond van mijn vraag was: durft de heer Schuurman dat op kosten te zetten? In welke orde van grootte denkt hij? Hebben we het over 1 mln., 10 mln. of 100 mln.?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik dacht dat u zelf zei dat je op 100 mln. komt als je alle bedragen uit de brief van de minister optelt. Het kan misschien meevallen, maar ik kan dat niet helemaal beoordelen. Ik vermoed dat we antwoord krijgen op die vraag wanneer de initiatiefnemers, na de publieke discussie in de Tweede Kamer, hier terugkeren. Vergist u zich niet, het was heel ongelukkig dat dit op de laatste vergaderdag van de Tweede Kamer in de oude samenstelling gebeurde. Alleen al op grond van het feit dat zo'n belangrijke brief van de minister van LNV niet inhoudelijk is besproken in de Tweede Kamer, zouden wij moeten besluiten aan de initiatiefnemers te vragen vooral te bekijken of een novelle mogelijk is. Misschien kan dat niet en zullen ze een andere weg moeten bewandelen, maar dat weet ik ook niet.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan geef ik nu het woord aan de heer Smaling. Hij vervangt de heer Peters, die wegens ziekte afwezig is.
**

*N

De heer **Smaling** (SP): Voorzitter. Dit is in vele opzichten een bijzondere tweede termijn. Mijn collega Paul Peters heeft de eerste termijn gedaan. Op dit moment is hij qua gezondheid niet helemaal goed. Misschien kijkt hij mee, dus ik zwaai even naar de camera. Dat stelt hij vast op prijs. We hopen dat het hem goed zal gaan. Verder is het bijzonder dat ik ook het woord voer namens de GroenLinksfractie. Bovendien is het bijzonder dat mevrouw Verburg hier wellicht voor de laatste keer als minister van LNV aanwezig is. Ik zal haar missen; dat meen ik. We waren het misschien niet vaak eens, maar ik heb haar gewaardeerd. Van de manier waarop zij haar wetsvoorstellen hier

verdedigde, heb ik veel opgestoken. Minister, het ga u goed na overmorgen.

Het was een enerverend debat vorige week. Dat is natuurlijk ook inherent aan debatten waarbij je het gevoel hebt dat voor en tegen elkaar ongeveer in evenwicht houden. Dat is eigenlijk ook wel leuk en is ook de rol van deze Kamer. Dat de heer Schaap zowel vorige week als deze week zijn lichte weerzin tegen dit wetsvoorstel kenbaar maakt, is niet verbazend. Mijn fractie was tenslotte ook niet al te best gehumeurd toen de antikraakwet langs kwam. Ik ken de heer Schaap als een zeer deskundige en aangename collega. Het voordeel van het pas een week na de eerste termijn hebben van de tweede termijn is dat je nog eens door de Handelingen kunt lezen. Dan kom ik toch wel woorden tegen als "gelegenheidsethiek" en "legalistisch verpakte willekeur" waarvan ik denk: dat is gewoon niet vol te houden. Dat zijn mooie termen, maar dit speelt natuurlijk al decennia. Sinds de jaren zestig, zeventig is bont een issue. Als je werkzaam bent in zo'n sector weet je dat dat risicovol is, nog risicovoller dan de varkens- of kippenhouderij. Dit wetsvoorstel is een stap in een beschavingsproces dat al een aantal jaren gaande is. Mevrouw Sylvester en de heer Koffeman hebben vorige week lijstjes gegeven van wat er allemaal aan besluiten, verordeningen en wetten op dierenwelzijnsterrein zijn langsgekomen de afgelopen tijd. De heer Schaap kan dus niet volhouden dat dit plotseling komt en gelegenheidsethiek is. In 1999 is al een motie aangenomen op dit dossier. Ik leen de volgende cijfers even van mevrouw Sylvester: 72% van de mensen vindt dat de bontproductie moet worden verboden en 86% keurt het dragen van bont af. Dat zijn hoge percentages.

Er is ook gesproken over "zuiver populisme". De laatste tijd lees je daar veel over in kranten. Wat is de definitie van "populisme"? Heeft dat nu zo'n negatieve connotatie? Ik denk het niet. Ik denk dat wij er als partijen aan gehouden zijn enig populisme te bedrijven. Ik denk dat Troelstra, Thorbecke en Oud in essentie ook populisten waren.

De heer **Schaap** (VVD): Stel dat uit een opiniepeiling blijkt dat een grote meerderheid van de Nederlandse bevolking tegen het sluiten van de nertsenhouderij is als dat betekent dat de nertsen verdwijnen naar landen waar de productieomstandigheden veel slechter zijn. Zou u dat een waardevol gegeven vinden en zou u dan anders over dit wetsvoorstel gaan denken?

De heer **Smaling** (SP): Ik begrijp wat u zegt. Ik vind dat dit denken is in termen van een prisoner's dilemma: als wij bewegen en de rest beweegt niet mee, dan krijgen die dieren het slechter. Je krijgt dan een standstillsituatie die niet tot verandering leidt. Vaak moet dat eerste schaap de dam over om verandering te bewerkstelligen. Dat is mijn oordeel, maar ik kan mij voorstellen dat u daar anders over denkt. Dus je moet daar niet te bang voor zijn. Je kunt ook succes boeken -- dat geldt zeker voor landen van een middelgroot formaat als Nederland -- door die durf te hebben. U spreekt van populisme, maar als de VVD vindt dat er 130 km/u moet worden gereden, is dat ook populisme en heeft dat ook een prijs. 130 km/u betekent meer uitstoot dan 120 km/u. De uitspraak dat de burger zo weinig mogelijk last wil hebben van de overheid, kun je ook populistisch noemen. Wat dat betreft komt de definitie van de term populistisch toch meer in het midden uit dan dat die een negatieve connotatie heeft.

Soortgelijke dingen spelen ook in andere landen. Vandaag zagen wij bijvoorbeeld in de krant dat de Europese Unie zo dapper is geweest om fout hout te verbieden. Er mag geen hout meer worden geïmporteerd dat niet legaal is gekapt. Een ander voorbeeld is Canada, waarbij het gaat om de handel in zeehondenbont, waarvan de Inuit last hebben. Het punt wordt dan ingebracht dat er iets voor de Eskimo's moet worden gedaan. Als je hun situatie vergelijkt met onze situatie, moet je stellen dat de Eskimo's veel minder alternatieven hebben dan de sector waar het hier over gaat. Dit is dus echt iets wat internationaal speelt en deze voorbeelden geven aan dat hetgeen wij vandaag bespreken en wij de vorige week en de afgelopen tijd bespraken, helemaal geen situatie betreft die op zichzelf staat.

Verder viel mij op dat de heer Schuurman en de heer Holdijk te rade zijn gegaan bij de Heilige Schrift om hun positie ten aanzien van deze wet te onderbouwen. Interessant daarbij is dat de heer Schuurman stelt dat het Bijbels is om aan de geschapen aard van dieren recht te doen. Hij schetst het noachitisch verbond van God met de dieren, terwijl de heer Holdijk zegt dat het doden van dieren niet ongeoorloofd is en dat de rechten van het dier zijn fractie als zodanig niet aanspreken. Daarover zou ik in deze hoek van de Kamer wat meer willen leren. Zo staat in Jesaja 3:16-24, Nieuwe Bijbelvertaling, het volgende: "De Heer zegt: kijk eens hoe hooghartig die vrouwen van Sion zijn; zie hen verwaand flaneren en verleidelijke blikken om zich heen werpen, hoor het rinkelen bij de trippelpasjes die ze maken. Daarom zal de Heer Sions vrouwen de sluier afrukken en hun voorhoofd ontbloten. Op die dag neemt hij hun alle opschik af: hun enkelringen, zonnetjes en maantjes, hun oorringen, armbanden en sluiers, hun hoofddoeken, enkelkettinkjes, borstlinten, reukflesjes en amuletten, de ringen aan hun handen en de ringetjes door hun neus, hun prachtige kleren, mantels, omslagdoeken en tasjes, hun doorschijnende gewaden, hemdjes, schouderdoeken en sjaals. Dan zal er stank zijn in plaats van balsemgeur en zullen er touwen zijn in plaats van gordels; kale schedels en geen fraaie kapsels, grove rouwkledij en geen mooie feestgewaden. Dit alles vervangt de schoonheid."

De **voorzitter**: Waarvan akte!
**

De heer **Smaling** (SP): Voorzitter. De heer Schaap, de heer Benedictus en anderen hebben gevraagd wat dit de nertsenhouder nu gaat kosten en of dit wel reëel is. In de beantwoording is door de indieners gezegd dat er een balans is tussen geld

en tijd. De factor tijd kan natuurlijk zorgen dat de afschrijving gerealiseerd wordt, maar daarmee zijn wellicht nog niet alle zaken geregeld zoals dat idealiter zou moeten. Wat alle directe en indirecte kosten betreft, is het onze fracties nog niet helemaal duidelijk. De indieners hebben het bijvoorbeeld ook gehad over de afname van emissies. Je kunt zeggen dat dit een indirecte baat is bij het afschaffen van de sector. Wij zijn er allemaal mee gediend als die directe en indirecte kosten wat helderder onder elkaar zouden komen te staan.

De minister zegt dat er geen geld is, maar zowel zij als de indieners noemen een aantal concrete mogelijkheden. Hoe zit dat nu? De minister heeft al eens een rapport over rek en ruimte laten opstellen en wellicht zou zij in dit verband ook de nodige rek en ruimte in haar budget kunnen vinden. Zij heeft nog net de tijd om daarnaar te kijken.

Vrienden! Overmorgen begint misschien een gure rechtse winter. Daarom doe ik een beroep op de barmhartigheid van hen die nog twijfelen, door deze wet welwillend te beoordelen. In het verleden zijn de ChristenUnie en voorgangers van de ChristenUnie actief betrokken geweest bij dit dossier en bij het voorbereiden van een verbod. Kort geleden heeft de ChristenUnie nog bijgedragen aan een verbetering van de Wet dieren door de intrinsieke waarde van het dier daarin expliciet te benoemen. Het is een eigen afweging van de fracties in deze Kamer, maar aan de overkant noteren wij 96 stemmen voor en dat is geen krappe meerderheid. Laten wij ons niet wapenen tegen de gure rechtse winter door nertsenbont te dragen. Laten wij een voorbeeld stellen door ons eigen schaap te scheren en van de wol daarvan 75 warme truien te breien.

*N

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Voorzitter. Na deze humoristische woorden wil ik een serieus dankwoord richten aan de minister, die naar alle waarschijnlijkheid haar laatste momenten doorbrengt in de Eerste Kamer. Ik kijk terug op een periode waarin zij talloze keren in dit huis is geweest. Ik heb het altijd als zeer uitdagend en inspirerend ervaren. Ik zou willen zeggen: Gerda, het ga je goed!

Mijn fractie dankt de indieners en de regering voor de reactie in eerste termijn. Op basis van de gestelde vragen is door de indieners aangegeven dat zij meer tijd nodig hebben voor een adequate en effectieve beantwoording van de vragen over het flankerend beleid. Ik hecht eraan om dit te onderstrepen: de vragen over het flankerend beleid. Het is eerder al door de collega's aangegeven. De fractie van de Partij van de Arbeid wil dit verzoek honoreren omdat dat gebruikelijk is in dit huis. Het is gebruikelijk en beleefd, dus waarom zouden wij dat nu niet doen?

Doel van de tweede termijn is om ten behoeve van de beantwoording nog een aantal punten aan de indieners en de regering ter overweging te geven. Daarbij wil ik benadrukken dat de Partij van de Arbeid op ethische en morele gronden achter het afschaffen van de nertsenfokkerij in ons land staat. Daarnaast speelt de mate van voorzienbaarheid een zeer belangrijke rol. De opmaat van dit wetsvoorstel was het jaar 1999; de inwerkingtreding staat gepland voor 1 januari 2024. Er zijn sectoren in ons land die in beduidend minder tijd hebben moeten afbouwen of omschakelen. Een en ander gebeurt dan ook echt niet van de ene op de andere dag, zoals net al door talloze woordvoerders is geschetst.

De interesse van de fractie van de Partij van de Arbeid gaat uit naar de mogelijkheden voor heroriëntatie voor de bedrijven. Vanuit deze invalshoek wil de Partij van de Arbeid een aantal vragen stellen aan de indieners en de regering. Kan er goed gekeken worden naar de fiscale mogelijkheden? Zijn er specifiek voor deze sector mogelijkheden om de herinvesteringsreserve aan te wenden voor nieuwe activiteiten zonder dat er afgerekend dient te worden met de fiscus? Dit laatste benadruk ik: zonder dat er afgerekend dient te worden met de fiscus. Kan onderzocht worden in hoeverre een sloopkostenvergoeding mogelijk is? Dit dient immers ook het publieke belang, want de bouwkavels moeten netjes worden achtergelaten. Een prangende vraag is ook in hoeverre kan worden voorzien in een omschakelingsregeling. Wij gaan ervan uit dat het ministerie daar de nodige ervaring mee heeft.

Naast het bovengestelde vraagt mijn fractie zich af of er oplossingen kunnen worden gevonden samen met de VNG en het IPO in het kader van de zogenaamde "ruimte voor ruimte"-regeling. Zijn er mogelijkheden om de bestaande kavels op te waarderen zodat, waar nodig, een oudedagsvoorziening mogelijk is? Dat laatste punt heeft mijn specifieke interesse. Als burgemeester van Naarden kijk ik heel specifiek naar de werking van vergunningen. Het gebeurt dagelijks dat een herbestemming moet worden gevonden voor gronden, hetzij landbouwgronden, hetzij andere gronden. Ik vind het een uitdaging om daarover meer te lezen en te weten te komen. Kunnen de mogelijkheden voor heroriëntatie die ik net schetste, worden ingebracht in het huidige wetsvoorstel, of is daarvoor een novelle nodig? Daarover bestaat onduidelijkheid. Onze fractie heeft begrepen dat de indieners hebben aangegeven dat zij voor een adequate en effectieve beantwoording het voorstel willen terugnemen en vervolgens een brief willen richten aan de Eerste Kamer. Volgens ons is er nog helemaal niet gesproken over een novelle. Van onze kant is het dus een vraag: kunnen de mogelijkheden voor heroriëntatie worden ingebracht binnen het huidige wetsvoorstel, of is een novelle nodig? Graag een reactie van de indieners op dit punt.

Laat ik duidelijk zijn: de PvdA wil geen compensatie voor de sector. Mijn fractie wil wel mee helpen zoeken naar een duurzaam perspectief. Dat alles heeft te maken met de voorzienbaarheid waarover ik het eerder had.

Ik rond af. Mijn fractie ziet graag de antwoorden van de indieners en de regering tegemoet.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Mijn bijdrage sluit aan bij het slot van de vergadering van vorige week. Eufemistisch uitgedrukt, heb ik geen goed gevoel overgehouden aan het slot van het debat in eerste termijn vorige week. Dat betreft dan in het bijzonder de wijze waarop met het ordevoorstel tot schorsing van de beraadslaging is omgegaan. Mijn conclusie toen was, is en wordt thans ook bevestigd door een notitie van de Griffier aan het College van Senioren, dat er sprake was van een geldige stemming waarbij het voorstel tot opschorting is verworpen. Daarom is het terecht dat het debat nu wordt voortgezet in tweede termijn.

Het is niet mijn gewoonte om grote woorden te bezigen, maar de gang van zaken is, geheel los gezien van het onderwerp van de voorstellen, naar mijn bescheiden mening de Kamer onwaardig. Door verschillende leden is ten faveure van de hoffelijkheid die ons past ten aanzien van de initiatiefnemers, betoogd dat opschorting van de beraadslaging wenselijk en geboden was, ook omdat de kwaliteit van de wetgeving daarmee gediend zou zijn. Mijnerzijds heb ik betoogd dat die hoffelijkheid minstens evenzeer is geboden ten aanzien van de betrokken ondernemers, in welk licht het voorstel tot schorsing niet de instemming van onze fractie kon verwerven. Dat is voor alles vanwege de rechtsonzekerheid waarin zij al jaren verkeren; in feite al vanaf de motie-Swildens-Rozendaal c.s. uit 1999. De Kamer zou hen niet langer in onzekerheid moeten willen laten.

Als de behoefte aan een tweede novelle wordt bepleit met een beroep op de kwaliteit van wetgeving, komt mij dat bijna als een gotspe voor. Een wetsvoorstel hier door de Tweede Kamer voorgedragen dat tot twee keer toe genovelleerd zou moeten worden, getuigt toch van volstrekt onvoldoende kwaliteit van wetgeving, zodanig dat het in vrijwel alle gevallen door deze Kamer wegens onvoldragenheid zou moeten worden afgewezen.

Naar ik bovendien van de minister heb begrepen, zal het kabinet geen extra geld voor compenserende maatregelen uittrekken. Dat het komende kabinet dit wel zal doen, lijkt mij hoogst twijfelachtig, in elk geval volstrekt onzeker.

De heer **Koffeman** (PvdD): De heer Holdijk heeft het over de onzekerheid voor de sector, die al voortduurt sinds het voorstel van mevrouw Swildens. Kan de heer Holdijk ook iets zeggen over de voorzienbaarheid die vanaf dat moment is ingetreden? Wat vindt hij van het feit dat de sector zichzelf heeft verdubbeld in de omstandigheden die hij omschrijft als onzeker, maar ik als voorzienbaar? Het kan toch niet zo zijn dat je in onzekere tijden, terwijl je als ondernemer weet dat de vossenfokkerij en de chinchillafokkerij al verboden zijn en dat de overheid van plan is de nertsenfokkerij te verbieden, de sector kunt verdubbelen en tegelijkertijd een beroep kunt doen op onzekerheid?

De heer **Holdijk** (SGP): De heer Koffeman weet minstens net zo precies als ik hoe de discussie na 1999 is verlopen, met alle ups en downs die zich daarin hebben voorgedaan, met alle momenten van hoop dat er wellicht geen verbod zou komen en met alle momenten waarop dat opnieuw dreigde. Sinds 2006 is dat laatste natuurlijk het geval. Dat is naar mijn mening de reden waarom je van onzekerheid kunt spreken. Als er van een eenvoudige, rechtstreeks doorgaande lijn sprake was geweest vanaf 1999 zou ik het misschien nog met u eens kunnen zijn.

De heer **Koffeman** (PvdD): Het is toch helder dat de berichten tamelijk eenduidig eenzelfde richting uitwezen, namelijk dat er een verbod zou komen op de nertsenfokkerij? De vossenfokkerij en de chinchillafokkerij waren de nertsenfokkerij al voorgegaan. De Urker vissers luisteren naar drie weerberichten en kiezen dan het gunstigste weerbericht om uit te varen. Heel veel Urker vissers zijn daarvan het slachtoffer geworden. In die zin hadden de nertsenfokkers toch ook aan de tekenen des tijds hebben kunnen zien dat het geen sector was die uitbreiding verdiende en dat het risico van uitbreiding bij de ondernemer zelf lag en niet bij iemand anders?

De heer **Holdijk** (SGP): Dat moge zo zijn, maar de feiten kunnen volgens mij niet wegnemen, gegeven de gang van de discussie in de loop der jaren, dat er van onzekerheid sprake is geweest of er nu wel of geen verbod zou komen. Ik denk dat de feiten wat dat betreft voor zichzelf kunnen spreken.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): U triggerde mij toen u aangaf dat de sector eigenlijk sinds 1999 wordt geconfronteerd met onzekerheid. Ik zou dat willen onderschrijven. Wat zou u als ondernemer doen als u in onzekerheid verkeerde? Zou u afwachten en investeren? Of zou u zeggen: misschien moet ik mij toch eens heroriënteren, mede gezien het hele maatschappelijke debat dat plaatsvindt? Zou u kiezen voor de duurzame toekomst, of zou u zeggen: ik zet mijn hakken in het zand, ik blijf op het punt staan dat ik gecompenseerd wil worden en ondertussen investeer ik? Aan u de keuze.

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Ik ben een heel slechte ondernemer. Wellicht zou ik daarom ook een heel slechte keus maken. Meer zou ik er niet op weten te zeggen. Ik kan wel iets speculatiefs naar voren brengen, maar nogmaals, ik weet dat ik een slechte ondernemer ben en de kans loop om slechte beslissingen te nemen.

De **voorzitter**: Ik heb u wel eens op een Allis Chalmers tractor zien zitten en toen dacht ik: dat is een heel goede boer.
**

De heer **Holdijk** (SGP): Ja, voorzitter, maar ik ben geen nertsenhouder. Dat is in elk geval het verschil.

Ik betoogde dat de minister had gezegd dat er van dat dit kabinet, dat er vandaag nog is, niet gerekend moet worden op extra geld voor compenserende maatregelen. Het wordt hoogst twijfelachtig geacht, althans er is geen enkele

indicatie, dat het nieuwe kabinet daartoe wel royaal bereid zou zijn. Novellering zoals de indieners lijken te beogen zou het wetsvoorstel op dit punt desniettemin een vrijblijvend karakter geven. Dat is alweer iets waarmee wij de ondernemers niet zouden moeten willen opzadelen. Hetzelfde geldt voor een gesuggereerde sloopregeling. Als het om de financiële kanten gaat, is alweer de vraag aan de orde of het kabinet daarvoor middelen zou willen vrijmaken. In individuele gevallen zal het ook vaak gaan om de vraag welke ruimte het gemeentelijk en vooral provinciaal beleid daarvoor geeft. Met andere woorden, de rijksoverheid heeft daar naar mijn beste weten geen enkele invloed op. Wij leveren de ondernemers dan vervolgens uit aan de beleidsmakers van provincies en gemeenten.

Het zou een heel andere zaak zijn geweest als de suggestie voor novellering van de kant van de regering was gekomen. Dat is natuurlijk iets ondenkbaars, omdat het om een initiatiefwetsvoorstel gaat. Als het verzoek om uitstel van de beraadslaging, vanwege de novelle waar hier om is gevraagd, een regeringsvoorstel was geweest, dan zou ik er vertrouwen in kunnen hebben dat diezelfde regering zich ook onvoorwaardelijk committeert aan de uitkomst van een dergelijk beraad en aan een eventuele novelle. Dat is echter allemaal onzeker.

Bij al die onzekerheid blijft ook het feit staan -- ik heb het in eerste termijn al genoemd en het is nog eens bevestigd door de minister in het debat -- dat de vraag of disproportionele schade te allen tijde vergoed zou moeten worden, ter beoordeling van de rechter staat. Ook hierbij verwijs ik naar de onzekerheid over de uitkomst en naar alle kosten van dien voor de ondernemers. Dat brengt onze fractie ook in deze tweede termijn tot de stellingname dat wij niet voor een schorsing van het beraad kiezen en al zeker helemaal niet voor onbepaalde tijd. Dus zal naar onze opvatting de Kamer het voorstel thans moeten afhandelen.

Tot slot dank ik de heer Smaling voor zijn opmerkingen specifiek aan mijn adres. Ik wil graag de discussie nog eens voortzetten over de Bijbelse fundering van een verbod of anderszins op dit punt, hoewel ik bij voorbaat het idee heb dat hij het oog meer op vrouwen had dan op dieren, maar ik kan mij bij het luisteren vergist hebben. In elk geval wil ik graag van hem horen welke vertaling hij heeft gebruikt, want die kon ik niet met zekerheid terugbrengen.

De heer **Smaling** (SP): Het was de nieuwe Bijbelvertaling. Het punt wat ik wilde maken -- vrouwen of dieren, dat wordt een lastige keuze -- is dat u erg opkomt voor de houders. Dat siert u. Kijkend naar de levensbeschouwelijke kant zou ik mij echter ook kunnen voorstellen dat je zegt: vanuit onze optiek is het dragen van bont een vorm van decadentie of van licht hedonisme en dat wijzen wij af. Ik vraag mij dus af of dat ondergeschikt is aan uw bezwaren of dat het helemaal geen rol speelt. Das was de portee van mijn opmerking.

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. In de eerste plaats mag ik het opnemen voor de ondernemers in de situatie waarin zij beland zijn door de gang van zaken. Ik heb in mijn eerste termijn zeer nadrukkelijk gewezen op de zorgplichten van de mens ten opzichte van het dier. Die kunnen niet genoeg onderstreept worden, zeker in tijden waarin allerlei krachten in de samenleving werkzaam zijn die ertoe kunnen leiden dat het belang van het dier -- ik heb het niet over de rechten van het dier, maar over het belang van het dier -- in gedrang zou kunnen komen. Dat zie ik heus om me heen gebeuren. U refereerde eerder aan mijn betrokkenheid bij het boerenbedrijf. Ik zie het dagelijks om me heen gebeuren. In de tweede plaats ben ik het in die zin volstrekt met de heer Smaling eens dat het gaat om het dragen van allerlei zaken die niet strikt nodig zijn en die versieringen genoemd kunnen worden. Nu wil ik die niet categorisch afwijzen, anders wordt het een kleurloze samenleving, lijkt mij. Ik heb er echter alle begrip voor dat je zelf tot het besluit komt om dat in die vorm niet te willen, ook niet als het om bont gaat. Dat respecteer ik volkomen, maar het lijkt mij -- zoals ik in eerste termijn heb geprobeerd te betogen -- geen dwingende eis op basis van de Bijbel. Toch kan ik mij goed voorstellen dat iemand op grond van de Bijbel de consequentie trekt daar niet voor te kiezen.

De heer **Smaling** (SP): Dank u wel voor dit antwoord. Als ik uw inbreng in eerste termijn lees zonder te weten wie die tekst heeft uitgesproken, dan denk ik dat de betrokken persoon net zo goed voor als tegen dit wetsvoorstel zou kunnen stemmen. Uw bezwaren lijken mij veel eerder te liggen op wetstechnisch vlak -- is er bijvoorbeeld goede nazorg voor de houders -- dan dat u echt pertinent tegen een verbod op de nertsenhouderij zou zijn.

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Er zijn misschien wel voorwaarden denkbaar waaronder ik met een dergelijk verbod akkoord zou kunnen gaan, maar niet onder de voorwaarden die thans in alle onzekerheid en ongewisheid geformuleerd zijn.

Voorzitter. Dank u wel.

*N

De heer **Koffeman** (PvdD): Voorzitter. Ik spreek vandaag mede namens de fracties van D66 en de heer Yildirim.

Dank voor de beantwoording van de indieners en de minister in eerste termijn. Het is jammer dat wij het debat niet hebben kunnen afronden op Vergeten Dierendag, zoals de heer Van Gerven zei. Het is wachten op een verbod, want de pelsdierhouderij duurt al veel te lang.

Nertsen zijn een groep vergeten dieren. Voor sommige mensen is een nerts geen dier, maar een type jas. Dat is niet te rijmen met de wettelijk erkende intrinsieke waarde van dieren, inclusief die van de nerts. De erkenning van de eigenwaarde van het dier, los van zijn nut voor de mens, vraagt om het beëindigen van het in kooien houden en

opsluiten van van nature solitaire roofdieren. De precedentwerking van dit wetsvoorstel, zoals genoemd door de heer Van Gerven, heeft vooral te maken met de inzet voor een toekomstig handelsverbod voor bont in de EU. Het heeft niet te maken met het niet meer kunnen houden van andere diersoorten.

De heer Dijsselbloem heeft duidelijk gemaakt dat er pas sprake is van ontneming als elk zinvol gebruik onmogelijk wordt gemaakt. Daarvan is bij de pelsdierhouderij de facto geen sprake. De boerderij blijft, de grond blijft en als ik het CDA en de VVD mag geloven, zal er in het buitenland een ruime markt zijn voor de kooien die overblijven.

De heer **Schaap** (VVD): Mijnheer Koffeman, u maakt toch geen grapje?

De heer **Koffeman** (PvdD): Het is net zozeer een grapje om te veronderstellen dat wij niet onze eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen, omdat die verantwoordelijkheid dan naar het buitenland zou verhuizen en dat reden zou zijn om slechte omstandigheden hier te laten voortduren.

De heer **Schaap** (VVD): De suggestie van de heer Koffeman dat kooien verhandelbaar zijn, heb ik een vorm van cynisme genoemd.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat cynisme is aan de orde van de dag. De heer Schaap weet net zo goed als ik dat legbatterijen vanuit Nederland aan het buitenland worden verkocht. Dit geldt niet alleen voor gebruikte legbatterijen, maar ook voor nieuwe legbatterijen. Het betreft dus het cynisme van de sector en niet dat van mij.

Ook de onevenredige schade waarover door verschillende woordvoerders is gesproken, is niet aan de orde. Er is sprake van een zeer billijke afbouwtermijn, zeker als in aanmerking wordt genomen dat de sector in omvang verdubbelde in de tijd dat een verbod op de nertsenfokkerij in de lucht hing. Toen was een verbod op de chinchilla- en vossenfokkerij al een feit. Overigens zijn veel nertsenfokkers ex-chinchilla- en vossenfokkers. Zij wisten dus wat het was om met een wettelijk verbod geconfronteerd te worden. De nertsenfokkers hebben welbewust en uitgebreid, willens en wetens, ook in hun vakblad, gespeculeerd op de schadevergoeding die met een uitbreiding kunstmatig te verruimen was. Als er sprake is van voorzienbare verruiming -- dat was het geval -- is het niet meer dan redelijk dat pelsdierfokkers hiermee op basis van hun reguliere ondernemersrisico rekening houden.

Een afschrijving van tien jaar wordt door het Landbouw Economisch Instituut billijk geacht. Die termijn wordt ruim gehonoreerd in het voorstel. Als er wordt gesproken over flankerend beleid is er sprake van een tegemoetkoming aan een sector die dit op grond van zijn eigen risicovolle gedrag niet eens verdient. In die zin gaan de indieners zeer ruimhartig om met het belonen van risicovol gedrag.

De partijen die opkomen voor de rechtszekerheid en de economische belangen van nertsenfokkers, het CDA, de VVD en de SGP, hebben vanaf aanstaande donderdag alle gelegenheid om flankerend beleid te maken. Dit geldt ook met name voor de SGP, omdat die partij belangrijk wordt voor een zeer kleine meerderheid in de Tweede Kamer die de komende coalitie moet steunen. Het CDA, de VVD en de SGP hebben dus alle mogelijkheden om flankerend beleid te formuleren en de fokkers tegemoet te komen. Als er gezegd wordt dat er geen ruimte is voor flankerend beleid en dat de genoemde partijen daarom tegen een fokverbod zijn, zeg ik: het is aan deze partijen om op te komen voor de fokkers, als zij dat willen. Vanaf donderdag hebben zij het namelijk voor het zeggen. Een omschakelsubsidie die vanuit het nieuwe superministerie van Economische Zaken, inclusief LNV, zou kunnen worden verleend, zou heel wel mogelijk kunnen zijn.

Ten slotte dank ik de minister voor haar bijdrage aan dit debat in eerste termijn. Dit is waarschijnlijk een van de laatste debatten die zij voert in dit huis. Ik dank haar voor haar bijdragen in deze Kamer. Voordat wij haar succes kunnen wensen met haar verdere carrière, heb ik nog enkele vragen.

De minister geeft aan dat er sprake zal zijn van aanzienlijke schade en een banenverlies van 1000 fte's. Dat komt mij voor als veel, voor krap 200 bedrijven, maar dit terzijde. Zij heeft echter niet geduid hoeveel van de schade wat haar betreft voor rekening zou moeten komen van de sector, vanwege de roekeloze uitbreiding die deze aan zichzelf heeft te wijten. Wat betreft de inbreuk op het eigendomsrecht, geeft ook de minister aan dat de ruime overgangstermijn en de voorzienbaarheid zeker moeten worden meegewogen. Kan zij daar wat specifieker over zijn? In welke mate moeten die zaken worden meegewogen en in welke zin?

De minister zegt dat de duiding van de intrinsieke waarde afhankelijk is van levensbeschouwing en tijdgeest. Dat komt mij merkwaardig voor, voor een in de wet vastgelegde definitie. Daar kunnen dieren en dierenbeschermers dus kennelijk geen enkel houvast aan ontlenen. Dat kan naar mijn gevoel niet de bedoeling zijn van een wettelijke bescherming van zwakken. Daar kan in elk geval geen werkelijke bescherming uit voortvloeien. Ik hoor graag de reactie van de minister hierop.

Dat flankerend beleid zou kunnen worden beoordeeld als ongeoorloofde staatssteun, geeft aan dat er kennelijk redenen zijn om een riante afbouwsubsidie als onoorbaar te zien vanuit Europa: geen compensatie voor onbillijk beleid, maar een kennelijk te riante vergoeding voor een sector die dat volgens Europa niet verdient. Of begrijp ik de minister in dit opzicht verkeerd?

Ik heb een vraag aan de heer Schuurman. Het Agrarisch Dagblad dicht hem toe dat hij de indieners iets gevraagd zou hebben wat zij niet kunnen leveren. De pelsdierhouders zouden na het debat met hem gesproken hebben en hij zou toen hebben gezegd dat zij moesten begrijpen dat hij de indieners iets had gevraagd wat zij niet kunnen leveren. Ik kan mij nauwelijks voorstellen dat hij

dat gezegd heeft, maar de pers dicht het hem toe. Het zou fijn zijn om helderheid te krijgen op dit punt.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Ik snap de vraag niet, laat staan dat ik het Agrarisch Dagblad snap. Laten wij daar vanaf blijven. Ik heb hier gesproken. Als de heer Koffeman daar vragen over heeft, beantwoord ik die heel graag.

De heer **Koffeman** (PvdD): Het mag duidelijk zijn dat onze fracties voor schorsing zijn, zodat de indieners de mogelijkheid wordt geboden om hun voorstel zodanig aan te passen dat het voldoende tegemoet komt aan de bezwaren die in deze Kamer zijn geuit.

De heer **Holdijk** (SGP): Ik hoorde de heer Koffeman zeggen dat het, gelet op de risico's die de ondernemers volgens hem zelf hebben genomen, onterecht zou zijn om flankerend beleid in te zetten. Als er straks flankerend beleid voorgesteld zou worden, zou hij zich er dan tegen keren?

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik ben helemaal niet tegen flankerend beleid. Ik vind ook niet dat flankerend beleid onoorbaar is. De minister heeft echter gesuggereerd dat Europa het als een onoorbare vorm van staatssteun zou kunnen zien. Ik vind het heel goed om ondernemers te compenseren, voor zover er sprake is van verwijtbaarheid aan de kant van de overheid. Als ondernemers zeggen: "wat maak je me nu", vind ik het heel goed dat de overheid flankerend beleid formuleert. Ik stel vast dat, waar hier wordt gezegd dat er geen ruimte is voor flankerend beleid, dat gebeurt door de partijen die het vanaf donderdag voor het zeggen hebben in dit land en die dus de mogelijkheid hebben om dit flankerend beleid te formuleren. Ik zal dat graag steunen.

De heer **Holdijk** (SGP): Begrijp ik goed dat de heer Koffeman zegt dat er geen sprake is van ten onrechte te formuleren flankerend beleid?

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat valt te bezien. Daar waar verwijtbare risico's zijn genomen, moeten die voor rekening en risico van de ondernemer komen. Er is gezegd dat in bepaalde situaties een hardheidsclausule van toepassing zou moeten zijn. Als een pelsdierhouder vanwege een plotselinge wijziging van de wetgeving niet toekomt aan het opbouwen van zijn pensioen, kan daar een tegemoetkoming voor in het leven worden geroepen in de zin van flankerend beleid. Daar ben ik groot voorstander van.

De heer **Schaap** (VVD): Nu spreekt u over een plotselinge wet, terwijl u eerder in het betoog zei: alles was voorzienbaar, zij hebben roekeloos gehandeld en zij hadden allang kunnen weten dat zij weg moesten zijn. Nu zegt u echter: plotseling overkomt hun iets en dus is er recht op flankerend beleid.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik zei: voor zover sprake is van een plotselinge wet. Dat moet je inderdaad per ondernemer c.q. per situatie beoordelen. Voor zover een ondernemer weet dat het verbod eraan komt, is het niet meer dan redelijk. Ik denk aan de fotowinkeliers die leefden van de verkoop en het ontwikkelen van fotorolletjes. Zij zijn ook niet door de overheid gecompenseerd. Op het moment dat sprake is van voorzienbare een veranderende maatschappelijke opvatting over de pelsdierhouderij en je als ondernemer je fokkerij verder hebt uitgebreid, alsook dat in de vakbladen staat dat dit een goede manier is om straks de schadevergoeding te vergroten, ben ik inderdaad van mening dat die voorzienbaarheid niet beloond zou moeten worden. Dat zou namelijk een beloning van slecht gedrag zijn.

De heer **Schaap** (VVD): De verkoop van de fotorolletjes werd niet plotseling door de wetgever verboden. Dat betrof de werking van de markt. Dit is ook het gewone ondernemingsrisico dat iedere ondernemer loopt; ondernemen is immers risico lopen. U zegt evenwel dat er gevallen zijn waarin sprake is van onredelijke dan wel niet te voorziene schade.

De heer **Koffeman** (PvdD): Daarover wordt inderdaad gesproken.

De heer **Schaap** (VVD): Dat had niet in de wet geregeld moeten worden. In feite zegt u nu: ga maar lekker naar de rechter, de gevolgen zijn voor de overheid.

De heer **Koffeman** (PvdD): Dat zeg ik niet. Ik heb begrepen dat er bij de Kamer behoefte is aan het opnemen van hardheidsclausules, dus een aanscherping van de wet waardoor aan dat soort gevallen tegemoet gekomen kan worden. Onze fracties willen graag dat de initiatiefnemers daaraan tegemoetkomen, maar uw fractie wil dat niet.

De heer **Schaap** (VVD): Het is heel simpel: wij zijn helemaal niet voor flankerend beleid, wij zijn er voorstander van dat die sector onder welzijnscondities kan doorgaan.

De heer **Koffeman** (PvdD): Doorgaan? Verder uitbreiden! Daar zijn wij dus tegen. Ik wil nog even iets zeggen over de verkoop van fotorolletjes. Daaraan lag een technische ontwikkeling ten grondslag, waardoor degene die de fotorolletjes verkocht iets anders moest gaan doen. Bij de pelsdierhouders is sprake van een maatschappelijke ontwikkeling die al decennialang aan de gang is. Iedereen weet ook: in Nederland is de vossenfokkerij verboden, alsook de chinchillafokkerij; er wordt geen bont meer gedragen. Je kan dus op je klompen aanvoelen, om in die termen te blijven spreken, dat de pelsdierhouderij geen toekomst heeft. Als je in dit licht in een paar jaar tijd de pelsdierhouderij verdubbelt, is sprake van slecht gedrag dat niet beloond zou moeten worden.

De heer **Benedictus** (CDA): Het fokken van vossen en chinchilla's is verboden op grond van dierwelzijn, omdat die dieren niet te domesticeren waren. Nertsen zijn op weg naar domesticatie, dus bij nertsen speelt deze grond niet. Wij hebben in dit verband niet gezegd: nertsen worden gefokt voor de bestemming van een luxeproduct en daarvoor willen wij geen dieren doden. Dit is dus een heel andere basis voor de wet. Daar gaat het om.

De heer **Koffeman** (PvdD): U weet dat dit een opvatting is. Er zijn echter ook onderzoekers die zeggen: de nerts is helemaal niet op weg naar domesticatie, in ieder geval niet binnen de tijdshorizon die voor ons mensen te overzien is; het kan nog wel honderden jaren duren, voordat sprake is van domesticatie van de nerts. In dit opzicht is er dus geen verschil tussen chinchilla's, vossen en nertsen.

De **voorzitter**: Hiermee zijn wij gekomen aan het einde van de tweede termijn van de zijde van de Kamer. De initiatiefnemers hebben mij gevraagd om de vergadering even te schorsen.
**

De vergadering wordt van 14.55 uur tot 15.05 uur geschorst.

*N

De heer **Van Gerven**: Voorzitter. De indieners van het wetsvoorstel danken de Kamer voor haar inbreng in tweede termijn. De initiatiefnemers stellen de Kamer voor dat zij niet inhoudelijk ingaan op de belangwekkende zaken die in de tweede termijn naar voren zijn gebracht, maar dat zij hun verzoek tot schorsing nader motiveren. Dat zal de heer Dijsselbloem nu doen.

*N

De heer **Dijsselbloem**: Voorzitter. Voordat ik dat doe, wil ik de minister ook namens de indieners bedanken voor de buitengewoon goede samenwerking en de ondersteuning die in het bijzonder voor dit wetsvoorstel is verleend door haar en haar ambtenaren. Wij zullen elkaar nog veel treffen aan de overzijde in de Tweede Kamer, waar wij uiteraard gewoon collega's worden.

Voorzitter, ik kom toe aan ons verzoek om op dit moment de behandeling van dit wetsvoorstel te schorsen. Wij stellen vast, evenals naar ik aanneem de voorzitter, dat er ook in deze Kamer een meerderheid voor een verbod op de nertsenhouderij in Nederland is. Er is daarvoor een meerderheid in de Tweede Kamer, maar ook in de Eerste Kamer.

De **voorzitter**: Die conclusie wil ik niet trekken vooraleer er in de Eerste Kamer is gestemd. Ik wil namelijk geen verwachtingen wekken. Dit huis gaat over haar eigen zaken. Bij stemming blijkt of er een meerderheid voor of tegen is.
**

De heer **Dijsselbloem**: Zeker, voorzitter. Ik wil daar zeker niet in treden. Ik heb niet gezegd dat er een meerderheid in deze Kamer zou zijn voor dit wetsvoorstel. Dat is namelijk een heel andere kwestie.

Vele woordvoerders hebben met nadruk gevraagd om zorgvuldige wetgeving. Daaraan hebben zij de wens gekoppeld om flankerend beleid te voeren voor een sector die in een overgangsperiode terechtkomt. De bedrijven moeten omschakelen of de bedrijfsvoering beëindigen als dit wetsvoorstel wordt aangenomen. Wij komen graag aan die wens tegemoet. Met de novelle die wij eerder aan de Kamer stuurden en die nu wordt behandeld, werd beoogd om in belangrijke mate aan de eis van zorgvuldigheid tegemoet te komen. Het belangrijkste punt daarin was uiteraard de verlenging van de overgangstermijn die ondernemers wordt geboden. Daarmee werd hun de mogelijkheid geboden om de economisch noodzakelijke afschrijvingen alsnog te realiseren.

Wij zullen de Kamer zo spoedig mogelijk, nog dit najaar, een brief sturen over dit flankerend beleid. In die brief zullen wij ook de vraag beantwoorden of een tweede novelle noodzakelijk is. Zo zorgvuldig heb ik dit ook vorige week geformuleerd. Ik geef alvast mee dat vóór een tweede novelle pleit, dat de overgangstermijn lang is, namelijk tot 2024. Er is door verschillende leden gesproken over de rechtszekerheid voor ondernemers. Die rechtszekerheid zou ook kunnen bestaan uit het in een kapstokartikel in de wet opnemen van een aankondiging dat er flankerend beleid zal zijn. Daarmee is ook dat vast te leggen in de wet. Hoe dat precies vorm moet krijgen, zullen wij in de brief uiteenzetten. Zo nodig zal dit in de novelle en in het kapstokartikel preciezer worden geduid. Het opnemen van onderdelen van het flankerend beleid in een artikel in de wet draagt dus bij aan de rechtszekerheid van de ondernemers. De heer Schuurman heeft er terecht op gewezen dat een novelle ook kan zorgen voor hernieuwde bespreking in de Tweede Kamer. Dat is uiteraard ook nodig omdat het hierbij om geld gaat, en daarbij dus de begroting een rol speelt.

Ik kom ten slotte bij enkele opmerkingen over wat het flankerend beleid inhoudelijk in onze ogen kan omvatten. In de eerste termijn hebben wij de mogelijkheid al genoemd om bedrijfsbeëindiging vergezeld te laten gaan van een sloopregeling. Ook de heer Schuurman heeft hierover gesproken. Daarop zullen wij graag ingaan. Verder hebben wij in de eerste termijn gesproken over de problematiek van herbestemming van bedrijfsgebouwen en kavels. Ik heb ook de "Ruimte voor Ruimte"-regeling genoemd. Verder noem ik de fiscale problematiek, waarover ook mevrouw Sylvester sprak.

Ik voeg daaraan toe, ook gehoord de tweede termijn van de Kamer, de problematiek van bedrijfsbeëindiging en -omschakeling in algemene zin. Door verschillende leden is gezegd dat er in het verleden omschakelingsregelingen zijn geweest voor bepaalde ondernemers in de agrarische sector. Ook daar zullen wij goed naar kijken. Tot slot zullen

we nadrukkelijk kijken naar de pensioenproblematiek, die de heer Schuurman en anderen hebben genoemd. We zullen kijken naar de mogelijkheid van een hardheidsclausule om in onevenredige situaties aan die problematiek tegemoet te komen.

Langs deze lijnen zullen we zo spoedig mogelijk, nog dit najaar, met een brief naar de Kamer terugkomen. In die brief zullen wij bezien of een novelle noodzakelijk is. Ik heb aangegeven waarom dat zeer gewenst zou kunnen zijn.

De heer **Schaap** (VVD): De heer Dijsselbloem zegt "nog dit najaar". Dat betekent voor de kerst.

De heer **Dijsselbloem**: Zeer zeker.

De heer **Schaap** (VVD): Daar zit wel erg veel rek in. Kan de heer Dijsselbloem iets harder zijn en misschien ook iets sneller? Kan hij een eerdere datum toezeggen dan deze vage termijn?

De heer **Dijsselbloem**: Ik ben graag bereid om de heer Schaap en de Kamer tegemoet te komen. Wij zullen voor eind november een brief bij de Kamer laten komen. We zijn al in oktober; we moeten hard aan de slag.

De **voorzitter**: Ik begrijp hieruit dat u voor eind november een brief stuurt, waarin ook duidelijk wordt of u een novelle aankondigt.
**

De heer **Dijsselbloem**: Ja. Met deze toelichting op ons verzoek wil ik mijn betoog beëindigen.

De **voorzitter**: Dank u wel.

Ik geef het woord aan de minister van landbouw, natuurbeheer en voedselkwaliteit, die met grote zekerheid in dit Hoge College van Staat voor de laatste keer als minister van LNV het woord voert.
**

*N

Minister **Verburg**: Voorzitter, dank u wel. Als u dit zo benadrukt, hecht ik eraan om nog één keer de naam van mijn departement op correcte wijze te noemen! Het is het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

De **voorzitter**: Dan staat het hier verkeerd, waarvoor ik mij excuseer. U kunt dit voor de laatste keer uitspreken, want hierna wordt de naam heel anders.
**

Minister **Verburg**: Voorzitter, het is me een groot genoegen om hier te staan, zoals het dat altijd is geweest. Dank voor de inbreng in tweede termijn. Dank ook voor de beantwoording door de indieners van het wetsvoorstel, niet zijnde de initiatiefnemers, maar dat hebben we vorige week al met elkaar gewisseld. Ik zal mij beperken tot het antwoord op de vragen die nog in tweede termijn aan mij zijn gesteld. Ik dank de heer Schaap en de heer Benedictus, die nog een aantal opmerkingen hebben gemaakt maar geen vragen meer hebben gesteld.

De heer Smaling en mevrouw Sylvester vroegen of er nog ergens budgetten zijn en of ik rek en ruimte in het budget zou kunnen vinden. De heer Smaling verwees naar mijn eerdere standpunt, dat te maken had met de Crisis- en herstelwet en met Natura 2000, zoals hij heel goed weet. Ik bevestig nogmaals dat er geen rek en ruimte zitten in het budget van dit kabinet. En ik moet me wel heel sterk vergissen als een volgend kabinet, dat zeer binnenkort aantreedt, wel veel rek en ruimte heeft in de budgetten. Zoals men weet heeft dat kabinet zich de verstandige taak opgelegd om de komende jaren 18 mld. om te buigen. Dat zal dus niet meevallen; er is weinig budget voor.

De heer Koffeman vroeg in dit verband om een toelichting op de mogelijkheid van het geven van ongeoorloofde steun voor bedrijfsbeëindiging. In het wetsvoorstel is voorzien in een overgangstermijn. Daarmee wordt beoogd om schade te voorkomen. In specifieke gevallen kan er echter sprake zijn van een verplichting tot het betalen van schadevergoedingen. De Europese richtsnoeren voor de landbouw bieden een steunkader voor sluiting van productiecapaciteit, bijvoorbeeld omwille van diergezondheid. Op grond van dat kader kunnen bedrijven worden gestimuleerd om vrijwillig de productiecapaciteit te sluiten. Indien dat aan de orde is, kan beperkt steun worden gegeven, onder andere voor een deel van het waardeverlies van de activa dat door vroegtijdige beëindiging optreedt. In dit geval is er alleen geen sprake van vrijwillige bedrijfsbeëindiging maar van verplichte beëindiging, die rekening houdt met de economische afschrijvingstermijnen. Dat beperkt de mogelijkheden voor subsidie voor sluiting van productiecapaciteit. Vanzelfsprekend staan wel andere, meer algemene subsidiemogelijkheden open, zoals ik vorige week al heb genoemd in de beantwoording in eerste termijn.

Mevrouw Sylvester heeft gevraagd welke specifieke fiscale mogelijkheden ik zie om nertsenhouders tegemoet te komen. Onder het huidige kabinet bestaan fiscale mogelijkheden om ondernemers tegemoet te komen bij bedrijfsbeëindiging: de stakingsaftrek en het uitstel van betaling van inkomstenbelasting bij bedrijfsbeëindiging door overheidsingrijpen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van het te conserveren inkomen. Dat houdt in dat de stakingswinst geherinvesteerd moet worden in een nieuwe onderneming. Dit zijn de huidige fiscale mogelijkheden.

Mevrouw Sylvester heeft verder gevraagd wat ik vind van een "Ruimte voor Ruimte"-regeling voor nertsenhouders. Dit is een terechte vraag, waarop ook zonet door de initiatiefnemers is geantwoord. In de zogenaamde reconstructiegebieden is sinds 2000 de "Ruimte voor Ruimte"-regeling van kracht. Daarmee wordt beoogd, de kwaliteit van het landelijk gebied te verbeteren zonder dat dit tot extra uitgaven van de

overheid leidt. Deze regeling wordt uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de provincies. Dit betekent dat de rijksoverheid op geen enkele wijze toezeggingen kan doen om een dergelijke regeling op te zetten. De verantwoordelijkheid ligt immers bij de provincies. Zij moeten de benodigde wijzigingen van de bestemmingsplannen, die noodzakelijk zijn voor een dergelijke regeling, doorvoeren. Dit is een langdurig proces met onzekerheden voor de ondernemers. Met het oog op de stagnerende woningbouw zijn er inmiddels zelfs provincies die de regeling willen afschaffen omdat er geen vraag naar is.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Mijn vraag aan de regering was mede of de bereidheid bestaat om met provincies en gemeenten in gesprek te treden. Graag een reactie daarop. Ik kan vanuit het lokale niveau zeggen dat er ook belangstelling bestaat voor zaken als werkgelegenheid en het behoud van de ruimte. Ik kan mij niet voorstellen dat men zich aan enige verantwoordelijkheid op dit punt zal willen onttrekken.

Minister **Verburg**: Ik onttrek mij aan geen enkele verantwoordelijkheid.

Mevrouw **Sylvester** (PvdA): Excuus, voorzitter. Ik ben misschien niet duidelijk geweest. Ik heb gezegd dat men op het lokale niveau zich bewust is van het feit dat er werkgelegenheid moet zijn en dat ik mij niet kan onttrekken aan de indruk dat men op lokaal en provinciaal niveau de verantwoordelijkheid wenst te nemen.

Minister **Verburg**: Dan zou dat betekenen dat daar als vanzelfsprekend voldoende aandacht voor is of desgewenst voor komt.

De heer **Smaling** (SP): Volgens mij bestaat de mogelijkheid dat in eerste instantie het Rijk daar afspraken over maakt met provincies en gemeenten. Komt men er niet uit, dan staat het de minister vrij om een reactieve aanwijzing te geven, een planfiguur in de Wet ruimtelijke ordening die het Rijk niet buitenspel plaatst wanneer het neerkomt op het afhandelen van deze zaken.

Minister **Verburg**: Dat is toch wel het laatste waar je aan zou moeten denken. Het is niet voor niks dat in de Wet ruimtelijke ordening de zaak zo geregeld is dat de verantwoordelijkheid zo dicht mogelijk ligt bij het niveau waar het beste de besluiten kunnen worden genomen. Er is heel bewust gekozen voor het provinciale dan wel het lokale niveau. Het lijkt mij niet zozeer voor de hand liggen om dan voor elke wens het instrument van de aanwijzing te gebruiken. Mevrouw Sylvester heeft erop gewezen dat lokale en provinciale overheden zich verantwoordelijk weten en zeer betrokken zijn bij de werkgelegenheid. Dat zou betekenen dat dit als vanzelfsprekend een onderwerp zou zijn, mocht het wetsvoorstel ook kracht van wet krijgen.

De heer **Smaling** (SP): Wat de minister ervan vindt, vind ik prima, maar de planfiguur bestaat nu eenmaal. Als deze wet zou worden ingevoerd, is het een rijkswet. Er is dan een verplichting om die uit te voeren. Mocht dat op het niveau van lagere overheden op problemen stuiten, is die mogelijkheid er. Dat wil ik even markeren.

Minister **Verburg**: Dat is dan gemarkeerd.

Mevrouw Sylvester heeft gevraagd -- de heer Dijsselbloem heeft daarop geantwoord -- of voor deze voorstellen een novelle nodig is. De heer Dijsselbloem heeft aangegeven wat hem voor ogen staat, namelijk met voorstellen komen via, in eerste instantie, een brief. Dat is de bedoeling en ook het voornemen.

De heer Koffeman heeft gevraagd om een nadere duiding van de intrinsieke waarde. Hij heeft betoogd dat daaruit een wettelijke bescherming zou moeten volgen. De intrinsieke waarde is voor de regering inderdaad een gegeven. Het dier heeft die waarde. De intrinsieke waarde wordt echter mede bepaald door de tijdgeest, door opvattingen van mensen en groeperingen, maar ook door de geldende mens- en maatschappijvisie. Die bepaalt wel degelijk welke gevolgen eraan verbonden dienen te worden. Dat is wat ik ook in mijn beantwoording in eerste termijn heb willen zeggen. De intrinsieke waarde noopt dus geenszins een op een tot het verbieden van de nertsenfokkerij.

De heer **Koffeman** (PvdD): Ik begrijp dat je uit zo'n begrip niet een op een een verbod kunt destilleren, maar de intrinsieke waarde kent wel degelijk een definitie, namelijk: de waarde van het dier los van zijn nut voor de mens. Dat is niet onderhevig aan tijdgeest en levensbeschouwing. De waarde van het dier wordt wel degelijk in zichzelf beoordeeld. Door opeenvolgende kabinetten kan niet gezegd worden dat zij er anders over denken, gezien hun levensbeschouwing en gezien de tijdgeest. Op het moment dat het dier een eigen waarde vertegenwoordigt, zul je dat los van zijn nut voor de mens en dus juist ook los van levensbeschouwing en los van tijdgeest, moeten kunnen beoordelen.

Minister **Verburg**: Ik begrijp het betoog van de heer Koffeman. Ik meen dat het niet de eerste keer is dat wij hierover met elkaar van gedachten wisselen. Ik weet niet of het wellicht de laatste keer is. Ik sluit niet uit dat wij er nog wel eens over zullen debatteren, hoe dan ook en waar dan ook. Ik ben daartoe altijd graag bereid. De intrinsieke waarde van het dier kan echter ook leiden tot de keuze die de keuze van dit kabinet is, namelijk investeren in dierenwelzijn en op grond daarvan niet een houderij verbieden, maar ervoor zorgen dat het welzijn van de dieren optimaal is gegarandeerd. Dat is wat ik ook de heer Benedictus heb horen betogen. Dat is ook aandacht voor de intrinsieke waarde van het dier.

De heer **Koffeman** (PvdD): Maar daarvan moeten wij toch vaststellen dat wij een termijn hebben gekozen, waarin wij gekeken hebben of wij kunnen investeren in dierenwelzijn op een zodanige manier dat de nertsenhouderij een acceptabele

houderijvorm wordt. Daarvan zeggen onafhankelijke onderzoekers in opdracht van de overheid: nee, die investeringen in dierenwelzijn leiden niet tot een proces van domesticatie en leiden niet tot een zodanige dierenwelzijn dat het acceptabel is. Dat betekent dus dat het moet leiden tot een verbod.

Minister **Verburg**: Dat laatste wordt niet door alle onderzoekers gedeeld. Dat weet u ook. U hebt daarover eerder de degens gekruist met andere leden van de senaat. U weet dat u op grond van bepaalde onderzoeken een betoog hebt met een bepaalde onderbouwing en dat anderen een andere onderbouwing hebben. Ik wijs erop dat er op dit moment nog steeds sprake is van investeringen in dierenwelzijn en dat die ten minste doorlopen tot 2014 en volgens het ingediende wetsvoorstel moeten die verdere investeringen ook nog gedaan worden. Dat punt zou wel meegewogen moeten worden.

De heer Koffeman heeft gevraagd of de mate van voorzienbaarheid meegewogen kan worden. Ook daarover heeft hij een betoog gehouden. De voorzienbaarheid in juridische termen kent een strenge toets. Het is vaste rechtspraak dat ten aanzien van voorzienbaarheid bepalend is of ten tijde van de investering een concreet beleidsvoornemen ter openbare kennis is gebracht waarmee de desbetreffende ontwikkeling voorzien had kunnen worden. Het is juridische taal, maar het geeft al aan waar het precies om draait. Daarnaast kan het oordeel over voorzienbaarheid worden beïnvloed door de vraag of de desbetreffende activiteit door eerdere overheidsmaatregelen reeds was beperkt. Als je dit alles op je laat inwerken, kan ik niet anders dan concluderen dat het verbod niet voorzienbaar was in het licht van de juridische toets die ik uiteengezet heb voor 17 januari 2008, de datum waarop het wetsvoorstel is ingediend. Het verbod was wél voorzienbaar na 17 januari 2008. Mocht het zover komen dat het wetsvoorstel wordt aangenomen -- het is bekend dat het kabinet daar geen voorstander van is -- dan zal dat in termen van juridische aansprakelijkheid van de overheid natuurlijk worden meegewogen.

Ik dank de heer Smaling en mevrouw Sylvester voor de vriendelijke woorden die in mijn richting zijn gesproken. Ik heb van andere afgevaardigden begrepen dat zij dat ook hadden willen doen, als zij er op dat moment aan gedacht hadden. Ik bedank hen daarvoor. Ik dank de heer Dijsselbloem, die heeft gezegd dat wij als collega's aan de overkant de degens met elkaar zullen kruisen. Daar zie ik naar uit.

Voorzitter. Mag ik via u de Eerste Kamer zeer bedanken voor de wijze waarop wij de afgelopen ruim drieënhalf jaar met elkaar zijn omgegaan? Ik heb hier altijd met plezier gestaan. Ik heb met name genoten van de inhoudelijkheid van de debatten. Ik herinner mij het begrotingsdebat over biotechnologie. Ik heb zeer van dat debat op niveau genoten. Zo hebben wij er hier meer gevoerd. Ik bedank u zeer. Mag ik u allemaal in uw politieke, maar ook in uw persoonlijke leven het allerbeste toewensen!

(applaus)

De **voorzitter**: Ik dank u zeer, ook voor de buitengewoon sympathieke en inhoudelijke woorden aan het adres van de Eerste Kamer. Wij wensen u een nieuwe uitdaging toe, aan de overzijde of waar dan ook. Ik denk dat u nog vele malen met de politiek in aanraking zult komen. U bent iemand die nadrukkelijk actief in de politiek is en dat ook zal blijven.
**

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Wij hebben er nota van genomen dat wij voor het eind van november een brief zullen ontvangen.
**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B
!Strafuitsluitingsgrond geweldgebruik!

Aan de orde is de behandeling van:

- het wetsvoorstel Wijziging Wetboek van Militair Strafrecht in verband met het opnemen van een strafuitsluitingsgrond voor rechtmatig geweldgebruik door militairen (31487, R1862).

De **voorzitter**: Ik heet de minister van Justitie van harte welkom. Ik teken daarbij aan dat wij al een aantal keren het vermoeden uitgesproken hebben dat hij voor de laatste keer in ons midden zou zijn. Maar we mogen nu vaststellen dat dit echt de laatste keer is dat hij als lid van het zittende kabinet namens de regering het woord voert.

Ik open de beraadslaging en geef voor de eerste termijn het woord aan de Kamer.
**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

Mevrouw **Haubrich-Gooskens** (PvdA): Voorzitter. Laat ik beginnen met uit te spreken dat onze fractie met leedwezen constateert dat wij deze minister voor de laatste keer in deze zaal als minister zullen ontmoeten. Ik heb altijd met buitengewoon veel plezier met deze minister gedebatteerd over wetsvoorstellen. Wij hebben zeer gewaardeerd wat hij daarover steeds te berde heeft gebracht. Wij zullen hem missen. Ongetwijfeld zal hij bekwaam worden opgevolgd, maar dat neemt niet weg dat het gemis voor ons groot zal zijn.

Voorzitter. Ik mag vandaag niet alleen het woord voeren namens de PvdA, maar ook namens de VVD, D66 en GroenLinks. We bespreken vanmiddag in deze Kamer dan eindelijk in een afsluitend debat het wetsvoorstel tot wijziging van

het Wetboek van Militair Strafrecht. Artikel 38 wordt gewijzigd en wordt aangevuld. Daarmee wordt een wetsartikel uit 1903 aangepast aan een veranderde wereld anno 2010. Dit oude artikel rept nog over de militair die in tijden van oorlog geweld gebruikt binnen de grenzen van het humanitair oorlogsrecht en die als zodanig niet voor dit geweldgebruik kan worden bestraft.

Het is toch nodig om op de wijzigingen van artikel 38 even in te gaan om te begrijpen in welke context wij straks een drietal toezeggingen van de regering willen vragen. In 1903 was de wereld, ook voor de militair, nog redelijk overzichtelijk. Als hij vocht, dan deed hij dat onder nationaal bevel, volgens nationale regels en tegen andere reguliere krijgsmachten. In een eeuw, maar eigenlijk pas sinds zo'n twintig jaar, zijn de activiteiten die onze jongens -- en inmiddels ook meisjes -- moeten uitvoeren fundamenteel gecompliceerder geworden. De krijgsmacht wordt de laatste decennia veelvuldig ingezet voor vredesondersteunende operaties, crisisbeheersings- en stabiliseringsoperaties. Er is bij dit soort operaties geen sprake van een staat van oorlog, de geweldsinstructies zijn veelal gebaseerd op complexe internationale mandaten en zijn daarom zelf eveneens complex. Daarbij komt dat het geweldniveau onvoorspelbaar is en kan fluctueren tussen het lage en het hoge gedeelte van het geweldspectrum. Een extra complicerende factor is dat de tegenstanders vaak gebruik maken van asymmetrische technieken en dat daarom het onderscheid tussen combattanten en civiele bevolking moeilijk te maken is. De taak van onze jongens en meisjes is dus oneindig veel complexer geworden. Er wordt veel meer van hun eigen beoordelingsvermogen gevergd; soms moeten zij onder grote druk en in een split second beslissingen nemen waarvan leven of dood van henzelf, van hun tegenstanders of van onschuldige burgers kan afhangen. Op hen rust dus een veel zwaardere verantwoordelijkheid dan in 1903 het geval was. In het verlengde daarvan rust op de overheid een veel zwaardere verantwoordelijkheid om hun een optimale rechtsbescherming te geven als zij in de uitoefening van hun opdracht geweld hebben gebruikt. Ik denk dat daarover geen enkel verschil van inzicht bestaat tussen de regering en het parlement.

De gebeurtenissen rond de vervolging van Erik O., zijn vrijspraak en de naweeën daarvan tot aan de Raad van State toe zijn een wake-upcall geweest. De rechtsbescherming van de militair was zowel wettelijk als procesrechtelijk niet mee gegroeid met de zojuist geschetste complexiteit en internationale context waarmee onze militairen op hun missies te maken krijgen. Met waardering kan worden geconstateerd dat de commissie-Borghouts door de regering aan het werk is gezet en dat men met de uitvoering van de adviezen van die commissie voortvarend aan de slag is gegaan. Deze adviezen behelsden wetswijziging en aanpassing van procedures.

Vandaag ligt één onderdeel voor, namelijk de aanpassing van de wet aan de gewijzigde inzet van onze militairen. Het begrip "oorlog" in artikel 38 WMSr is uitgebreid tot alle gewapende interventies die worden gepleegd, gelegitimeerd door een adequaat volkenrechtelijk mandaat. In lid 2 van dit artikel worden de oude gesloten beoordelingskaders "binnen de grenzen van zijn bevoegdheid en conform de regels van het oorlogsrecht" aangevuld met een meer open norm "binnen de rechtmatige uitoefening van zijn taak en in overeenstemming met de regels die voor de uitoefening van zijn taak zijn vastgesteld". Daarmee is niet meer alleen het verdragsrechtelijke humanitaire oorlogsrecht de norm voor rechtmatig handelen geworden maar ook de rules of engagement die door de deelnemende partijen voor een interventie van welke aard ook inmiddels standaard worden opgesteld.

Uiteraard hebben wij tegen deze uitgebreidere schulduitsluiting bij militair geweldgebruik geen bezwaar. Wij onderkennen echter wel dat juist de meer open normering van artikel 38 een extra verplichting legt op de overheid om de rechtsbescherming van onze militairen te waarborgen. Zij moeten worden behoed voor een als gevolg van die open norm noodzakelijk meer subjectieve beoordeling door het Openbaar Ministerie en voor eventuele tekortschietende deskundigheid van een burger-Openbaar Ministerie inzake complexe militaire operaties.

De kern van mijn betoog is dat je de wet kunt wijzigen. Als je echter de werkwijze over hoe je wel of niet tot toepasbaarheid van die wet komt, niet aanpast, zal de gewijzigde wet niet of niet goed genoeg tot zijn recht komen. Het is de taak van de Eerste Kamer om de uitvoerbaarheid van wetten te toetsen. De maatlat met betrekking tot de uitvoerbaarheid leggen wij hoog omdat onze militairen die zich in naam van Nederland in zulke gevaarlijke omstandigheden begeven, dat verdienen.

Wij constateren dat er in ieder geval nog een drietal losse eindjes is dat afbreuk doet aan een goede uitvoering. Wij erkennen dat in dit opzicht al veel is verbeterd conform de aanbevelingen van de commissie-Borghouts. Wij onderschrijven verder dat in de aanwijzing van het College van procureurs-generaal uit 2006 al veel is verbeterd ten opzichte van het amateuristische optreden van het Openbaar Ministerie tegen Erik O. in 2003. Wij geloven de regering als zij stelt dat de Koninklijke Marechaussee veel beter is geïnstrueerd en met meer empathie jegens de militair te werk gaat. Wij begrijpen bovendien dat het expertisecentrum van het Openbaar Ministerie in Arnhem bijdraagt aan de deskundigheid.

In ieder geval in Afghanistan zijn sinds 2006 de offensieve crisisbeheersing en de asymmetrie van het gebruikte geweld echter aanmerkelijk toegenomen. Voor een Openbaar Ministerie dat letterlijk en psychologisch ver weg in Arnhem zit, wordt het hondsmoeilijk om die relatief subjectieve toets van de open norm van artikel 38 van het Wetboek van Militair Strafrecht met voldoende inlevingsvermogen maar ook met praktische terrein- en situatiekennis uit te voeren, zelfs met een expertisecentrum of een bureau verbindingsofficieren achter de hand. Daarbij is nog

daargelaten dat de missie in Afghanistan er één is, terwijl tegelijkertijd met de missie in Afghanistan een missie in Tsjaad heeft plaatsgevonden en de operatie Atalanta nog altijd loopt. Dat vergt wel erg veel feitenkennis, gebiedskennis en regelkennis. In de nadere memorie van antwoord wijst de minister desondanks ondersteuning door een militair deskundigenpanel in de fase van het vooronderzoek van de hand. Hij wil liever gebruikmaken van de plaatselijke commandant en de leidinggevende ter plaatse. Wij vragen niet standaard bij elk onderzoek naar geweldgebruik om inschakeling van zo'n deskundigenpanel, noch vullen wij in welke militaire deskundigen nou precies in dat panel moeten zitten. Mogelijk zouden dat juist de mede ter plaatse verblijvende militairen kunnen zijn, zoals de bevelvoerend officier of de kampcommandant, mits zij natuurlijk niet te nauw zijn betrokken bij het incident.

Kern van de voorgedragen oplossing is niet het passeren van ter plaatse ingewerkte militairen. Nee, kern zou moeten zijn: de erkenning dat je in Arnhem niet voldoende kunt weten en dat je met een vooronderzoek wellicht voorkomt dat militairen achteraf gezien ten onrechte strafrechtelijk worden vervolgd.

Het ontgaat ons ook waarom in dezen op de evaluatie van de reeds genomen maatregelen moet worden gewacht. Het gaat hier om een los eindje dat nog buiten de gewetensvol uitgevoerde verbeteringen is blijven bungelen. Zonder afhechting daarvan kan het nu ter aanneming voorliggende artikel 38 van het Wetboek van Militair Strafrecht niet goed geborgd worden ingevoerd.

Een maximaal zorgvuldig vooronderzoek voorkomt dat tegen militairen al te gemakkelijk vervolging wordt ingesteld. Los van het feit dat een dergelijke vervolging zeer belastend is, zelfs als deze vervolging uitmondt in ontslag van rechtsvervolging of vrijspraak, kan zo'n proces een last voor de toekomstige carrière van de militair zijn. Bij Erik O. is al gebleken dat zo'n strafproces voor eeuwig in het strafdossier van de militair werd vermeld totdat de Raad van State daar kordaat een einde aan maakte. Ook in het personeelsdossier binnen Defensie staat het strafproces voor altijd vermeld. Daarnaast worden in beginsel steeds disciplinaire maatregelen getroffen als tegen een militair strafvervolging wordt ingesteld. Zo wordt de militair in de regel tijdelijk geschorst en wordt soms ook een gedeelte van zijn salaris gekort. Dat is een tweede los eindje dat onze jongens en meisjes niet hebben verdiend. Binnen Defensie hoeft zo'n vermelding van strafvervolging of van disciplinaire maatregelen niet schadelijk te zijn voor hun carrièreperspectief, maar in de praktijk kan het wel zo uitpakken. Tijdens het debat in de Tweede Kamer heeft de minister wel gemeld dat dit niet mag, maar daarmee is het niet voorkomen van een onderscheid op grond van een dergelijke vermelding bijvoorbeeld bij een sollicitatieprocedure allerminst gegarandeerd.

Dan ga ik in op het derde en belangrijkste losse eindje dat in het proces om te komen tot strafuitsluiting van de militair die geweld heeft gebruikt, is overgebleven. Dat is de rechtsbijstand van de militair die als getuige dan wel als verdachte wordt gehoord door de Koninklijke Marechaussee. Militairen moeten in hun bereidwilligheid om verklaringen af te leggen enigszins worden beschermd, al is het maar tegen zichzelf. Zij doorzien niet de reikwijdte van hun verklaringen. Zij zouden dus, net als gewone Nederlandse burgers, eenzelfde recht moeten hebben om een raadsman vooraf te consulteren. Hoe kan hij of zij doorgronden of bepaalde gedane mededelingen in juridische zin als belastend kunnen worden beschouwd? Tegelijkertijd is de militair in zijn solidariteit jegens zijn werkgever coöperatief genoeg om zoveel mogelijk informatie te verschaffen.

Het komt deze Kamer voor dat juridische bijstand ook of misschien juist in deze fase is geboden. Maakt dit volgens de minister geen logisch onderdeel uit van de zorgplicht van de Nederlandse overheid jegens haar uitgezonden militairen?

In de nadere memorie van antwoord schrijft de minister dat zij ook bijstand kunnen krijgen van een officier-raadsman en dat zij, als zij dat willen, best mogen bellen met een raadsman in Nederland, maar dat is geen adequate invulling van het recht om een raadsman te consulteren. Een officier-raadsman is niet geschoold als advocaat en kan de militair hooguit feitelijk adviseren, zoals de minister zelf ook aangeeft. Een raadsman-advocaat kan een cliënt wel doordringen van de implicaties van zijn verklaringen. Doel van de consultatie is de militair bewust te maken van de consequenties van zijn eventuele verklaringen. Dat vergt een sfeer van vertrouwen en van rust. Dat vergt face-to-facecontact. Dat kun je met een telefoongesprek op afstand niet bereiken.

Natuurlijk is het uitermate onhandig als een militair op buitenlandse missie een raadsman wil consulteren, want deze is ter plaatse niet voorhanden. Maar er worden wel parlementsleden, ministers en journalisten ingevlogen; daar kan een enkele raadsman nog wel bij. Bovendien zijn alternatieven mogelijk, zoals videoconferencing. Naar schatting zijn er in de totale periode van de inzet in Uruzgan hooguit tien incidenten geweest waarbij dat noodzakelijk zou zijn geweest. Een onbeheersbaar probleem kan er derhalve niet ontstaan.

In Nederland is naar aanleiding van de uitspraken van het Europese Hof inzake Salduz en Panovitz en de daarop gebaseerde uitspraken van de Hoge Raad van 30 juni jongstleden het recht om een raadsman te consulteren voorafgaand aan het eerste verhoor, integraal ingevoerd. Als dat in Nederland geldt voor een mogelijke winkeldief of een vechtende zaterdagavondstapper, dan moet dat toch zeker ook kunnen voor onze jongens en meisjes op missie? Ik heb al betoogd dat onze militairen op gecompliceerde en gevaarlijke gevechtsmissies worden gestuurd. Dan zou toch voor Nederland een aanmerkelijk hogere zorgplicht moeten gelden, zodat zij optimale rechtsbescherming kunnen ontvangen?

De ervaring in Nederland is dat politiemensen voorafgaand aan het eerste verhoor waarin zij in principe als getuige van een geweldsincident worden gehoord, de juristen van de vakbond raadplegen. De minister kan in de nadere memorie van antwoord nu wel stellen dat hem daar niets van bekend is, maar de wedervraag is dan: heeft hij er daadwerkelijk gegevens over verzameld? De Tweede Kamer heeft hem dat uitdrukkelijk verzocht op 24 september 2009. Heeft hij in het afgelopen jaar daartoe geen moment gelegenheid gehad? Zeker, de commissie-Borghouts heeft een dergelijke voorafgaande raadpleging in 2006 niet aanbevolen. Ik vraag de minister echter of Borghouts anno 2010, na de genoemde uitspraken van het Europese Hof en de Hoge Raad, misschien wel dergelijke aanbevelingen zou hebben gegeven.

Voorzitter. Inzake deze drie losse eindjes vraag ik de regering om de volgende drie toezeggingen te doen.

De regering zou ten eerste moeten toezeggen dat bij onderzoek naar een geweldsincident tijdens een gewapende missie, dat heeft plaatsgevonden onder complexe militair operationele omstandigheden, altijd gebruik zal worden gemaakt van een panel van militaire deskundigen en dat het advies van dat panel zal worden afgewacht vooraleer tot strafvervolging van de militair zal worden overgegaan.

Ten tweede verzoeken wij de regering toe te zeggen dat zij de krijgsmacht in haar hoedanigheid van werkgever zo zal instrueren dat aantekeningen met betrekking tot strafvervolging wegens onrechtmatig geweldgebruik en daaraan gelieerde tijdelijke disciplinaire maatregelen in het personeelsdossier van een militair integraal zullen worden geschrapt, indien deze militair wordt ontslagen van rechtsvervolging.

Ten derde zou de regering kunnen toezeggen, dat het voor militairen die in een geweldsincident betrokken raken tijdens de uitoefening van hun taak, steeds mogelijk zal zijn om voorafgaand aan het eerste verhoor als getuige dan wel verdachte, een advocaat-raadsman in alle rust en met de nodige waarborgen die daaraan moeten worden verbonden, te consulteren. Ik voeg daaraan toe dat het uiteraard de militair vrijstaat om te kiezen voor een officierraadsman als hij of zij zich daardoor meer gesteund of geïnformeerd zou voelen. Het gaat ons niet om een gedwongen consultatie.

Mocht de regering niet geneigd zijn de gevraagde toezeggingen te doen, dan zal ik in tweede termijn drie moties indienen over deze drie onderwerpen. Die worden dan mede ingediend door de fracties van GroenLinks, de VVD, de SP, D66, het CDA, de PvdD, de SGP en de ChristenUnie.

*N

De heer **Franken** (CDA): Voorzitter. Ik sluit mij graag aan bij mevrouw Haubrich wat betreft het dankwoord aan de minister. Ik mag namens mijn fractie verklaren dat wij altijd met buitengewoon veel interesse en plezier de discussies hier hebben gevoerd. Het feit dat ik hier sta en aan het debat deelneem, heeft met name betrekking op een reverentie aan zijn persoon in deze Kamer vandaag.

Wij zijn het ook geheel eens met mevrouw Haubrich wat betreft de inhoud van haar betoog, ook als het gaat om de drie door haar gestelde vragen. Ik wil een heel korte toevoeging aan het debat doen. Het is meer een vraag om uitleg, om duidelijkheid. Het is een soort "obiter rogatum". Wij spreken steeds over een strafuitsluitingsgrond. Die valt te onderscheiden in een rechtvaardigheidsgrond, dan valt de wederrechtelijkheid weg en is het feit niet strafbaar, of een schulduitsluitingsgrond, dan valt de verwijtbaarheid weg en is de verdachte niet strafbaar. De nieuwe omschrijving van het feit, zoals nu is uitgebreid met artikel 38, lid 2, geeft een rechtvaardigingsgrond aan met betrekking tot handelen in de rechtmatige uitoefening van een taak.

Nu is er alleen nog een discussie gevoerd over het amendement-Boekestijn. Dat heeft een formulering waarin twee elementen een rol spelen. Boekestijn stelt voor dat een militair straffeloos is als die er redelijkerwijs van mag uitgaan dat het geweld geschiedt in de rechtmatige uitoefening van zijn taak. Door die afweging, het gebruik van het woord "redelijkerwijs", is hier dus ook sprake van een schulduitsluitingsgrond. Toen heeft de minister, naar mijn mening heel terecht, gezegd dat dit de duidelijkheid verzwakt. Dit moeten wij niet doen. Wij willen juist de rechtvaardigingsgrond zodat het feit niet strafbaar is. Reden temeer voor het punt dat mevrouw Haubrich naar voren heeft gebracht. Als iemand verdachte is geweest, maar het feit niet strafbaar bleek, mag dat niet in het dossier achterblijven. Dan moet die persoon immers een sepot, een vrijspraak of een ontslag van rechtsvervolging als een last dragen voor de rest van zijn of haar leven. Naast de rechtvaardigingsgrond is er natuurlijk altijd een afweging met betrekking tot de verwijtbaarheid mogelijk door het rechtsbeginsel van AVAS, de afwezig van alle schuld. Boekestijn heeft in zijn amendement ook iets anders verwerkt. Hij wilde ook de mogelijkheid om straffeloosheid te bewerkstelligen buiten de rechtmatige uitoefening van een taak. Dat wilde hij door ook hier de redelijke afweging te introduceren. Daar is in het debat niet op ingegaan. Ik stel vast dat dan het feit natuurlijk wel strafbaar is. Ook hier is geen schulduitsluitingsgrond mogelijk. Dat kan niet omdat wij dan buiten de nieuwe delictsomschrijving komen. Hierbij blijft het punt van de afwezigheid van alle schuld, AVAS, een mogelijkheid. Ik vraag hiervan graag bevestiging aan de minister.

*N

De heer **Vliegenthart** (SP): Voorzitter. Onder het mom "driemaal is scheepsrecht" wil ik ook de minister hartelijk dank zeggen bij zijn laatste optreden in deze Kamer en voor de verdediging van dit wetsvoorstel. Het is voorlopig ook het laatste optreden van de minister van Justitie; wij krijgen er

een minister voor Veiligheid voor terug. Ik weet er niet zoveel van, maar ik dacht dat justitie meer was dan veiligheid alleen. Wie weet, kan de minister daarover ook nog eens zijn licht laten schijnen. Elders in dit gebouw wordt de laatste hand gelegd aan een nieuw kabinet dat naar alle waarschijnlijkheid deze week nog zal aantreden. Het lijkt erop dat we op het gebied van Defensie en Buitenlandse Zaken met bekende bewindslieden van doen krijgen. U hebt hen terecht, voorzitter, vandaag al gefeliciteerd. Mijn fractie sluit zich daar graag bij aan. We hadden overigens liever gehad dat zij nog een tijdje in ons midden waren geweest en dat een aantal van ons in het kabinet had gezeten. Maar daarop zullen wij nog een kabinetsperiode moeten wachten. Als het aan mijn fractie ligt, zullen de nieuwe bewindslieden dit wetsvoorstel niet meer in hun portefeuille aantreffen.

Dit wetsvoorstel laat zien dat een individueel vasthoudend Kamerlid het nodige kan bereiken. Mijn fractie dankt collega Haubrich voor haar inzet bij dit wetsvoorstel. Zij heeft een groot deel van deze Kamer -- wellicht de voltallige Kamer -- ervan weten te overtuigen dat het voorliggend wetsvoorstel nog een aantal losse eindjes heeft die in de Tweede Kamer onvoldoende zijn afgehecht. Mijn bijdrage zal dan ook niet veel meer zijn dan een onderstreping van haar betoog.

De laatste jaren wordt de Nederlandse krijgsmacht steeds vaker ingezet om deel te nemen aan een breed scala van militaire operaties, variërend van militaire bijstand via traditionele vredesoperaties tot gevechtsoperaties, onder zeer uiteenlopende omstandigheden. Zo begint het rapport van de commissie-Borghouts. De keuze daarvoor is altijd politiek. Het zijn politici die besluiten om militairen uit te zenden en het zijn evenzeer politici die bepalen wanneer militairen terugkomen. Maar als de Nederlandse politiek besluit om Nederlandse militairen naar een ander land te sturen, moet dat met de grootste zorgvuldigheid gebeuren. Mijn fractie kan zich dan ook goed vinden in het eerder gehouden pleidooi om in complexe zaken het Openbaar Ministerie te laten adviseren door een panel van militaire deskundigen voordat het besluit om al dan niet te vervolgen. Dat geldt ook voor het idee om het personeelsdossier van een vrijgesproken militair indien nodig aan te passen en het recht van militairen om een raadsman te consulteren op het moment dat zij als getuige optreden bij een geweldsincident. Wij wachten de reactie van de minister met belangstelling af.

Dit wetsvoorstel doet niets af aan de politieke verantwoordelijkheid die wij als parlementariërs hebben als het gaat om het uitzenden van onze militairen. Vandaag creëren we meer juridische helderheid over de vraag wat rechtmatig geweldsgebruik is in conflictsituaties. Dat is wenselijk, maar tegelijkertijd blijft de bittere noodzaak bestaan om ook politieke helderheid na te streven als het gaat om missies waar wij onze militairen heen sturen. Dat was in 1903 ook al zo toen wij troepen naar Atjeh en Korintji op strafexpeditie stuurden. Het geldt vandaag de dag evenzo. Wellicht was het voor de militairen in 1903 wel duidelijk, maar de vraag is of dat voor de bevolking van de gebieden waar de Nederlandse militairen naar toe gingen ook het geval was.

Kosovo, Irak en Afghanistan. Het zijn naoorlogse oorlogen waar Nederland bij betrokken is geraakt. Die oorlogen gingen gepaard met (burger)slachtoffers en in Irak en Afghanistan ook met gesneuvelde Nederlandse militairen. Nog meer dan voor een goede juridische inkadering moet de Nederlandse politiek ervoor zorgen dat zij een bijdrage levert aan het voorkomen van oorlogen, aan het stichten van vrede en aan het versterken van de internationale rechtsorde. De Grondwet verplicht ons daartoe. De minister die vandaag zal antwoorden, kan daaraan slechts in beperkte mate een bijdrage leveren. Het is aan het nieuwe kabinet om hieraan de komende tijd invulling te geven. Mijn fractie zal daarop blijven toezien. Voor vandaag zien wij uit naar het antwoord van de minister van Justitie.

De **voorzitter**: Ik heb begrepen dat de minister een korte schorsing wenst ter voorbereiding van zijn antwoord.
**

De vergadering wordt van 16.05 uur tot 16.15 uur geschorst.

*N

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Allereerst zeg ik graag het volgende aan het adres van de leden van uw Kamer die zojuist het woord tot mij richtten in het besef dat dit -- ik zeg dit inmiddels voor de derde keer -- nu echt de laatste maal zal zijn dat ik namens de regering met uw Kamer van gedachten mag wisselen. Ik heb dat altijd als een voorrecht ervaren. Ik ben zelf ook oud-lid van de Eerste Kamer; ik was lid van 1995 tot het najaar van 2000. Ook aan deze kant staande, heb ik de intensiteit ervaren van de leden van uw Kamer op het gebied van de kwaliteit van de rechtsontwikkeling, de wetgeving en de waardering voor de rechtsstaat. Die intensiteit verbindt ons. Heel veel dank van mijn kant dus, niet alleen voor de vriendelijke woorden, maar ook voor wat ik heb ervaren in de lange reeks van gedachtewisselingen met de leden van uw Kamer.

Ik spreek hier mede namens mijn collega van Defensie, de heer Van Middelkoop. Wij hebben beiden op verschillende plaatsen de eerste vergaderingen van de Staten van de nieuwe landen van het Koninkrijk meegemaakt. De terugreis van mijn collega van Defensie valt één nacht later dan de mijne. Bij dit wetsvoorstel vertrouwt hij mij ook de waakzaamheid voor de Defensiebelangen toe.

Wij zijn blij dat dit wetsvoorstel vandaag plenair door deze Kamer wordt behandeld. Daarbij geldt in het bijzonder dat dit wetsvoorstel en de wijzigingen die daarin zijn vervat, op brede steun kunnen rekenen. De vragen, opmerkingen en wensen van de sprekers liggen in zekere zin in het verlengde van de voorgestelde wetgeving en zouden dus ook als wijze van uitvoering van de

nieuwe wetgeving kunnen worden beschouwd. Het gaat in het bijzonder om de beoordeling door het Openbaar Ministerie van het gebruik van geweld door militairen en de positie van de militair bij het onderzoek naar het gebruik van geweld. Bij de beantwoording van de specifieke vragen kom ik daarop terug. Daarbij merk ik wel op dat het nu eigenlijk niet meer gaat om dit wetsvoorstel als zodanig, maar om aspecten van de uitvoering ervan.

Graag wil ik ook nog enkele woorden wijden aan de achtergrond en voorgeschiedenis van de voorgestelde wetgeving. Dit wetsvoorstel strekt tot wijziging van het Wetboek van Militair Strafrecht en voorziet onder andere in een specifieke strafuitsluitingsgrond voor rechtmatig geweldgebruik door militairen. Daarmee wordt uitvoering gegeven aan een van de aanbevelingen van de commissie-Borghouts. Ik wil daarbij aantekenen -- en dat raakt aan de punten die de sprekers vanmiddag aansneden -- dat in de afgelopen jaren in de praktijk van de militaire strafrechtspleging veel is verbeterd. De aanbevelingen zijn door de toenmalige bewindslieden van Justitie en Defensie onderschreven en overgenomen. Aan het begin van de kabinetsperiode die nu ten einde loopt, stonden wij voor de taak om in de verhouding tussen het opsporingsonderzoek en het functioneren van de krijgsmacht nog verbeteringen aan te brengen. Dat was eigenlijk ook hetgeen mijn collega en ikzelf ons ten doel stelden. Men herinnert zich dat er in het najaar van 2006 nog intense discussies waren over rapporten over de wijze waarop sommige militairen zich in dergelijke situaties van hun taak hadden gekweten. We hebben kunnen constateren dat de wijze waarop nu wordt gewerkt aan onze doelstellingen, beantwoordt om de Koninklijke Marechaussee oftewel de opsporingsambtenaren die belast zijn met de politietaken in de krijgsmacht, in de gevallen waarin het nodig is, onderzoek te laten uitvoeren en het nodige inzicht te geven in de feitelijke uitvoering van operaties door de militairen die in actie zijn gekomen.

Wetend dat er op dit punt belangrijke ontwikkelingen waren, heb ik begin vorig jaar een bezoek gebracht aan Uruzgan. Daar heb ik mij in het gezelschap van de procureur-generaal die in het bijzonder de toepassing van het militaire strafrecht onder haar hoede heeft, van de hoofdofficier van justitie van het arrondissementsparket te Arnhem, dat militaire strafzaken behandelt, en van de commandant van de Koninklijke Marechaussee ter plaatse laten voorlichten over de werkwijze en over de manier waarop er na een actie waarbij geweld is toegepast, openheid van zaken en feitelijke informatie wordt gegeven aan ambtenaren van de Koninklijke Marechaussee die met onderzoek belast zijn. Verder heb ik mij laten informeren over hoe de marechaussee zo snel mogelijk helderheid geeft over de wijze van afdoening. Over en weer, niet alleen op leidinggevend niveau, maar ook op het niveau van degenen die daadwerkelijk in actie komen, is hierover gesproken. Dit werd als goed, positief en ondersteunend ervaren voor de zware taken die daar werden en voor een klein deel nog worden vervuld.

Dit was echt een nieuwe en belangrijke ontwikkeling op dit terrein na de voorafgaande spanningen, die, naar ik heb begrepen, voor een deel de achtergrond vormden van de zojuist gevoerde pleidooien. Op dat punt zijn we in andere verhoudingen terechtgekomen. Dat werd over en weer erkend, onderkend. En, voeg ik hier graag aan toe: zo hoort het ook te zijn. Zodra geweld wordt toegepast, moet er in de verantwoording daarvan openheid zijn en moet er, waar nodig, een evaluatie kunnen plaatsvinden. In veel gevallen heeft die gewoon leereffecten, positief en soms negatief, maar in zeer bijzondere situaties, dus als er normen zijn overschreden die strafrechtelijk worden gehandhaafd, althans de verdenking daarvan ontstaat, moet het Openbaar Ministerie zijn werk kunnen doen, daartoe ondersteund door de opsporingsambtenaren, dus de ambtenaren van de Koninklijke Marechaussee. Zoals gezegd, is de voltooiing van de implementatie van een van de aanbevelingen van de commissie-Borghouts aan de orde in dit wetsvoorstel. Ik stel de steun die de leden van de Kamer daarvoor hebben uitgesproken zeer op prijs.

Collega Van Middelkoop en ik hebben de Kamer al toegezegd, de positie van de militair als getuige bij de evaluatie van de implementatie van de aanbevelingen van de commissie-Borghouts te betrekken. Daarbij hebben we aangegeven dat aan de hand van de uitkomsten van het onderzoek de wenselijkheid van aanvullende maatregelen zou worden bezien. We hebben daartoe intussen een aanvullende onderzoeksvraag neergelegd voor de evaluatie, die nagenoeg afgerond is. Ik herhaal graag de toezegging uit de nadere memorie van antwoord om het evaluatierapport na voltooiing daarvan aan de Tweede Kamer en de Eerste Kamer te doen toekomen.

Vooruitlopend daarop zou ik over het aanvullende onderzoek naar de positie van de militair als getuige het volgende willen berichten. Uit de afgenomen interviews met verschillenden van de betrokkenen inclusief de Vakbond voor Defensiepersoneel, de Diensten Geestelijke Verzorging van Defensie en de Koninklijke Marechaussee komt naar voren dat er onder militairen geen signalen bekend zijn van gevoelens van onvrede, verwarring of onzekerheid over het feit dat zij na toepassing van geweld als getuige worden gehoord. De huidige regeling wordt dus niet als een probleem ervaren. Dit spoort met de bevindingen uit de gesprekken bij gelegenheid van het bezoek van vorig jaar. Het onderzoek geeft dan ook geen aanleiding tot aanpassing van de huidige praktijk of het treffen van aanvullende voorzieningen.

Ik kom daarmee op het punt van de rechtsbijstand. Dan moet er onderscheid worden gemaakt tussen de militair die wordt gehoord als getuige, wat zoals u weet thans vooropstaat, en de militair die als verdachte wordt gehoord. De positie van de militair als getuige allereerst. Volgens de standaardprocedure wordt iedere toepassing van geweld door de daartoe bevoegde commandant

gerapporteerd. Daarvoor is een vast format vastgesteld, waarbij ook de commandant, in beginsel na advisering door zijn juridisch adviseur, zijn oordeel geeft over de rechtmatigheid van de toepassing van het geweld. Het Openbaar Ministerie krijgt daarvan een kopie. Vrijwel altijd kan op grond van het rapport van de commandant worden vastgesteld dat sprake is van rechtmatig geweldgebruik en is na beoordeling door het Openbaar Ministerie van het rapport de kous af. De noodzaak tot nader onderzoek is dus uitzonderlijk. In het overgrote deel van de gevallen is er geen reden tot nader onderzoek.

Als er een nader onderzoek plaatsvindt, heeft dat allereerst de gedaante van een feitenonderzoek. Dat moet niet worden verward met een strafrechtelijk onderzoek. Het is ook juist van betekenis in de goede verhouding tussen de Koninklijke Marechaussee en de militairen die het geweld toepassen dat er niet onmiddellijk wordt geconcludeerd tot strafrechtelijk onderzoek maar dat begonnen wordt met een feitenonderzoek. Dat feitenonderzoek richt zich op het vaststellen van -- het woord zegt het al -- de feitelijke toedracht van het gebruik van geweld. Doel daarvan is meer duidelijkheid te verkrijgen. Vaak wordt de aanleiding voor het feitenonderzoek gevonden in informatie buiten het rapport van de commandant, bijvoorbeeld betwisting van de rechtmatigheid door derden. Die informatie kan vervolgens in het kader van de verantwoording worden geverifieerd.

Er kan behoefte ontstaan aan het horen van een of meer van de betrokken militairen. In de regel wordt in het kader van het feitenonderzoek ook de commandant van de militair om wiens handelen het gaat gehoord. Voor het opsporingsonderzoek is dat naar aanleiding van de aanbeveling van de commissie-Borghouts bovendien als verplichting neergelegd, maar ik heb het nu allereerst even over het feitenonderzoek.

De aanwijzing van het College van procureurs-generaal bepaalt ook dat als een militair in het kader van het feitenonderzoek wordt gehoord, de militair als getuige wordt gehoord. De ratio daarvan is dat het geweld dat de militair in de uitoefening van diens taken toepast in beginsel rechtmatig moet worden geacht. Hier ziet u ook de link naar het wetsvoorstel. Dat is dus het uitgangspunt. Maar het horen kan nodig en wenselijk zijn om de feiten en omstandigheden vast te stellen. Verantwoording en beoordeling van geweldgebruik blijven immers noodzakelijk in een rechtsstaat. Dat geldt ook voor militairen, die in de uitoefening van door de overheid opgedragen taken geweld toepassen.

De bijzondere positie van de militair tot wiens taken het kan behoren om bij de uitoefening van de Nederlandse zwaardmacht geweld te gebruiken wordt recht gedaan door hem meteen op de omvang van zijn medewerking als getuige te wijzen. De militair krijgt dus vooraf te horen dat hij geen vragen hoeft te beantwoorden indien hij door beantwoording daarvan zichzelf aan het gevaar van een vervolging kan blootstellen. Er is dus ten aanzien van militairen voorzien in bijzondere bescherming en zorgvuldigheid.

Daarbij merk ik nog op dat de militair in deze onderzoeksfase niet door de Koninklijke Marechaussee verplicht kan worden tot het afleggen van een verklaring als getuige. Als een militair dus vooraf een advocaat wil consulteren omdat hij op voorhand al complicaties ziet, kan dat, maar de praktijk leert dat die behoefte in de regel niet bestaat, omdat het dan nog maar gaat om de fase van het feitenonderzoek. Als een militair twijfelt aan zijn eigen aandeel in het feit, dan zal hij daartoe in de gelegenheid worden gesteld. Dan kan gebruik worden gemaakt van de supportstructuur van Defensie om bijstand van een advocaat te krijgen. Ik voeg daaraan toe dat ook tijdens het horen van een militair als getuige bijzondere zorgvuldigheid in acht wordt genomen. Dat is in de eerste plaats in het belang van de militair en in de tweede plaats van een goede taakvervulling door de Koninklijke Marechaussee en het Openbaar Ministerie. Uiteraard hebben zij er immers uit professioneel oogpunt belang bij dat het onderzoek zorgvuldig geschiedt.

In de schriftelijke gedachtewisseling heb ik er al op gewezen dat de Koninklijke Marechaussee bijzondere aandacht besteedt aan de positie van de militairen, geweldgebruik en aan de wijze van het horen. De verhorende ambtenaar van de Koninklijke Marechaussee draagt een bijzondere verantwoordelijkheid voor het horen. Zodra er door een militair mededelingen worden gedaan op grond waarvan hij als verdachte kan worden aangemerkt of er anderszins twijfels rijzen over de rechtmatigheid van het geweldgebruik, zal die militair immers als verdachte worden aangemerkt. Dan dient hem de cautie te worden gegeven. Verzuim van de cautieplicht heeft als strafprocessueel gevolg dat de door de militair afgelegde verklaring in beginsel niet voor het bewijs mag worden gebruikt. Hij heeft op dat moment immers als verdachte verklaard. Het op het juiste moment geven van de cautie wordt dus met het strafprocesrecht gewaarborgd.

De stelling over de bereidheid van de militair om een verklaring af te leggen, zonder dat hij in staat zou zijn om de aard en de strekking te overzien, weerspreek ik. Daarbij merk ik op dat iedere militair wordt opgeleid en getraind op het terrein van geweldsbevoegdheden. Er is dus geen reden om te veronderstellen dat een militair niet in staat is, de aard en de strekking van zijn verklaring ten aanzien van de geweldsaanwending te overzien. Daarmee zou tekort worden gedaan aan de professionaliteit van de Nederlandse militair. In onze ogen is er dus ook geen aanleiding om in het kader van het feitenonderzoek de procedure juridisch zwaar op te tuigen. Vermeden moet worden dat de indruk wordt gewekt dat de militair van alles te vrezen heeft voor dit horen in het kader van het feitenonderzoek. Dat is noch voor de militair, noch voor de rechtspleging nodig of wenselijk. Daarom geef ik deze toelichting op het horen van een militair als getuige.

In de aanwijzing van het College van procureurs-generaal inzake de handelwijze in geval van geweldsaanwijzing door militairen en de bijzondere zorgvuldigheid die tijdens het horen

jegens militairen in acht wordt genomen, is de rechtsbescherming van de militair als getuige dan ook op deze manier neergelegd.

Ik ga in op de positie van de militair als verdachte. Dat is dus een andere situatie, waarin naast de cautie de bijzondere waarborgen gelden voor verdachten in een strafprocessuele context. Het kan voorkomen dat er op grond van feiten en omstandigheden een verdenking ontstaat en dat een militair als verdachte moet worden aangemerkt. Ik heb in de schriftelijke gedachtewisseling met de Kamer al gemeld dat het uitgangspunt is dat bij de strafvordering voor militaire zaken het Wetboek van Strafvordering van toepassing is met de daarin verankerde waarborgen. Die vinden weer hun grond in rechtsstatelijke principes inzake een eerlijk proces. De positie van een verdachte militair in een operatieproces is dan ook vergelijkbaar met en gebaseerd op de algemene waarborgen voor verdachten naar Nederlands recht.

Intussen zijn er de arresten van het EHRM in de zaak Salduz en Panovits en de arresten van de Hoge Raad van 30 juni 2009 naar aanleiding van die arresten van het Hof. Die hebben geleid tot een beleidsaanpassing ten aanzien van bijstand van een verdachte door een advocaat, voorafgaand aan het verhoor. De regeling in het Wetboek van Strafvordering zal op dit punt worden aangepast. De daartoe benodigde wetgeving is in voorbereiding, maar de indiening daarvan valt niet meer in deze kabinetsperiode te verwachten. Vooruitlopend daarop heeft het College van procureurs-generaal in een aanwijzing regels neergelegd met betrekking tot de verwezenlijking van het recht van de verdachte om voorafgaand aan het verhoor door de politie een advocaat te consulteren. In het verlengde van deze regeling ten aanzien van het beleid in Nederland is er, vanzelfsprekend, aandacht voor de wijze waarop aan militairen in operatiegebieden rechtsbijstand wordt verleend. Militairen komt immers evenzeer het recht op consultatie van een advocaat, voorafgaand aan het verhoor als verdachte, toe. Dat is ook in de rechtspraktijk bevestigd. De Militaire Kamer van de rechtbank Arnhem heeft conform het standpunt van het OM overwogen dat een door de militair in het operatiegebied afgelegde verklaring van bewijs moet worden uitgesloten als die militair niet is gewezen op de mogelijkheid om eventueel telefonisch een advocaat te raadplegen. Binnen het OM wordt nu bezien op welke wijze daaraan op een geformaliseerde wijze invulling kan worden gegeven. Daarbij moeten wij wel bedenken dat de specifieke omstandigheden in het operatiegebied het in het algemeen niet toelaten dat een militair die als verdachte wordt aangemerkt zich direct fysiek met een advocaat kan verstaan. Ik denk dat dit weinig toelichting behoeft. Er zijn in een gebied als op de basis in Uruzgan geen advocaten onder handbereik, zelfs geen Afghaanse advocaten. Dus men moet het op dit punt hebben van de mogelijkheid om contact te leggen met een advocaat in Nederland. Daartoe zijn ook de nodige voorzieningen getroffen. Ik wijs nogmaals op wat ik ook in de schriftelijke gedachtewisseling heb gezegd over de mogelijkheid van een telefonisch consult. Er wordt nu door het ministerie van Defensie gewerkt aan de inrichting van een beveiligde telefoonlijn waarmee vertrouwelijk telefoonverkeer wordt gewaarborgd. In een voorkomend geval, bij grote uitzendingen zoals Uruzgan, biedt Defensie daarbij ook de mogelijkheid van videoconferencing. In de omstandigheden van een gebied waar krijgshandelingen moeten worden verricht, is dus ook de zorg en bijstand voor de verdachte, als een militair in die positie komt -- maar zoals gezegd, is dat een zeer beperkte categorie gelet op het geheel aan situaties -- afdoende geregeld. Mocht het desalniettemin gaan om een situatie waarin dat allemaal niet toereikend is -- dan hebben we het inmiddels over een zeer uitzonderlijke categorie van gevallen -- dan is het mogelijk om te besluiten het verhoor niet meer ter plaatse, maar op een andere locatie af te nemen. Dat kan in Nederland zijn. Dan is terugkeer naar Nederland nodig, zodat in deze, zoals gezegd zeer uitzonderlijke, situaties het verhoor met de advocaat die dan fysiek aanwezig is kan plaatsvinden.

U zult begrijpen, voorzitter, dat ik het invliegen naar een zodanig krijgsgebied van advocaten geen bruikbaar idee acht. Dit is ook niet nodig, gelet op de manier waarop de voorzieningen zijn ingericht -- als het ware met een fasering van situaties -- met in de meest uitzonderlijke situaties waarin de fysieke nabijheid van een advocaat gewenst is, de mogelijkheid van een verplaatsing naar Nederland.

Ik kom bij de vraag of er behoefte is aan een panel van deskundigen. Mevrouw Haubrich-Gooskens heeft bepleit om bij geweldsgebruik tijdens complex militaire operationele omstandigheden advies door een panel van militair deskundigen verplicht te stellen, voorafgaand aan de eventuele vervolgingsbeslissing door het OM. Ik stel voorop dat het uiteraard van eminent belang is dat die beslissing door het OM op een deskundige wijze wordt voorbereid en genomen. Ik zie, gelet op de huidige werkwijze van het OM, op dit punt echter geen reden tot zorg, laat staan tot wantrouwen. Het Openbaar Ministerie beschikt over voldoende deskundigheid om ook in complexe zaken zelfstandig en op een ook ten opzichte van de verdachte zoveel mogelijk vertrouwenwekkende wijze de rechtmatigheid van het geweldsgebruik door militairen te beoordelen. Geweldsaanwendingen worden in alle gevallen beoordeeld door een gespecialiseerde officier van justitie, die wordt ondersteund door twee eveneens gespecialiseerde parketsecretarissen. Ik wijs ook op het bestaan van het bureau verbindingsofficier krijgsmacht bij het arrondissementsparket Arnhem, dat een belangrijke adviesfunctie heeft. Daarmee is in het kader van het implementatietraject van de aanbevelingen van de commissie-Borghouts een reeks maatregelen genomen ter bevordering van de deskundigheid van het Openbaar Ministerie.

Ik vat nog eens kort samen wat daarover van onze kant in de schriftelijke stukkenwisseling met de Kamer naar voren is gebracht. Allereerst wordt het oordeel van de commandant in de

geweldsrapportage over de rechtmatigheid van het toegepaste geweld door een onder zijn bevel staande militair mede gebaseerd op het advies van een militair jurist die de commandant adviseert. Het Expertisecentrum Militair Strafrecht OM, dat al eerder is opgericht en inmiddels veel ervaring heeft, de kennis die aanwezig is bij de opsporingsambtenaar van de Koninklijke Marechaussee, immers een gespecialiseerde militaire politieorganisatie, in het bijzonder de functionarissen die de eenheden vergezellen in het operatiegebied en het team algemene recherche; deze opsporingsambtenaren worden in het voorkomende geval belast met het onderzoek en hebben niet alleen kennis van de specifieke regelgeving die van toepassing is op het handelen van militairen, maar zijn ook bekend met de specifiek militaire aspecten van het optreden ter plaatse. Voorts zal de commandant van de militair wiens handelwijze onderwerp is van opsporingsonderzoek, altijd worden gehoord. Die verplichting is ter uitvoering van de aanbevelingen van de commissie-Borghouts vastgelegd in een aanwijzing van het College van procureurs-generaal inzake de handelwijze bij geweldsaanwijzing door militairen. De zienswijze van de commandant wordt aldus door het Openbaar Ministerie betrokken bij het onderzoek en de vervolgingsbeslissing. Tot slot is er nog de mogelijkheid om in de strafprocedure zo nodig getuige-deskundigen te horen. Dat kan geschieden op verzoek van het Openbaar Ministerie, de verdediging of ambtshalve door de rechter.

Op deze manier is naar de overtuiging van mijn collega van Defensie en mij de informatievoorziening aan het Openbaar Ministerie op adequate wijze gewaarborgd. Er wordt dus al voorzien in een militair oordeel over de operationele omstandigheden, de toepasselijke geweldsinstructies en de militaire context waarin het geweldsgebruik heeft plaatsgevonden, dit allemaal voordat de vervolgingsbeslissing wordt genomen. Dat betekent dat weliswaar niet in de vorm van een panel maar wel op een andere manier verzekerd is dat het gespecialiseerde Openbaar Ministerie zijn beslissing pas neemt na raadpleging van de andere vereiste experts.

De heer **Vliegenthart** (SP): Zijn dat mogelijkheden waar het Openbaar Ministerie over beschikt of zijn dat waarborgen die het Openbaar Ministerie doorloopt alvorens te besluiten al dan niet te vervolgen? Oftewel kan het Openbaar Ministerie besluiten tot vervolging over te gaan zonder de experts over wie u het zojuist had, te raadplegen?

Minister **Hirsch Ballin**: Nee, de expertise is op deze manier gewaarborgd. Het gaat om te beginnen om de expertise van de opsporingsambtenaar van de Koninklijke Marechaussee als gespecialiseerde opsporingsambtenaren die de eenheden vergezellen in het operatiegebied en die dus de specifieke militaire aspecten van de situatie ter plaatse kennen. Dan is er de expertise van het OM zelf, omdat dit niet door een willekeurige officier van justitie wordt gedaan maar door een officier van justitie die specifiek deze deskundigheid heeft en die bovendien weer in het OM deskundige ondersteuning heeft. Verder kent de werkwijze de verplichting om de commandant te horen van de militair wiens handelwijze onderwerp van het opsporingsonderzoek is. Dat is voorgeschreven als deel van de procedure. Dit staat in een aanwijzing van het College van procureurs-generaal. Het is het Openbaar Ministerie dat beslist. Dit is een bevoegdheid die het Openbaar Ministerie zelf moet nemen en niet kan worden uitbesteed. Echter, het Openbaar Ministerie laat zich op deze manier dus wel voorzien van alle deskundigheid die nodig is voor het nemen van een beslissing.

Dan kom ik op het personeelsdossier van de militairen. De gedachte dat een militair geen nadelige consequenties mag ondervinden in het geval hij wordt vrijgesproken en er geen veroordeling plaatsvindt, is ons sympathiek. Echter, het middel dat zo-even werd gesuggereerd, namelijk het schrappen van aantekeningen in het personeelsdossier, is daartoe niet doeltreffend, nog even afgezien van het feit dat het schrappen van een aantekening juist in de kleine kring van de betrokkene helemaal niet veel effect heeft. Men is daar immers zodanig op de hoogte van elkaars doen en laten in de situatie, dat dit schrappen ook helemaal niet zou werken. Los daarvan, bepaalde feitelijke aantekeningen horen in het personeelsdossier thuis. Uiteraard hoort daar ook bij dat er een verschil is tussen de aantekening van een onderzoek dat is uitgevoerd en de aantekening van een strafzaak die tot een veroordeling heeft geleid. Met name in het geval van een schorsing is het belang van de militair ermee gemoeid dat duidelijk wordt vastgelegd dat de militair niet zomaar afwezig was en dat de omstandigheid dat hij door deze afwezigheid bijvoorbeeld niet heeft kunnen deelnemen aan een opleiding, hem niet mag worden tegengeworpen. Het personeelsdossier moet dus in orde zijn.

Dan kom ik bij de vraag van de heer Franken. Bij geweldgebruik buiten de rechtmatige uitoefening van de taak en de daarvoor geldende regels is in beginsel sprake van strafbaarheid, tenzij sprake is van afwezigheid van alle schuld. De heer Franken heeft hier terecht aan herinnerd. Deze grond van strafuitsluiting is niet in een wettelijke regel verankerd, maar vormt wel een onomstreden algemeen uitgangspunt in ons strafrecht, zoals wij beiden ooit van ons beider leermeester Enschede hebben geleerd.

Voorzitter. Ik hoop dat ik met deze antwoorden de leden van de Kamer voldoende inzicht heb gegeven op welke manier de waarborgen zijn geregeld en vervat in de aanwijzingen en in de vaste werkwijze om te verzekeren dat er behoorlijk wordt gehandeld ten opzichte van de militairen in geval van een onderzoek naar geweldgebruik.

Hiermee ben ik gekomen aan het einde van mijn antwoord in eerste termijn.

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

*N

Mevrouw **Haubrich-Gooskens** (PvdA): Voorzitter. Ik dank de minister voor zijn beantwoording. Dat neemt niet weg dat wij een klein beetje teleurgesteld zijn. Ik spreek nu ook namens de andere woordvoerders. Het uitvoerige betoog van de minister was namelijk niet heel veel meer dan een nauwkeurige herhaling van wat in de memorie van antwoord en in de nadere memorie van antwoord al was geformuleerd. Daarbij is de minister op onderdelen niet ingegaan op onze argumenten uit de eerste termijn naar aanleiding van de memorie van antwoord en de nadere memorie van antwoord.

Over het personeelsdossier wil ik kort zijn. Ik ga ervan uit dat de toezegging van de minister is dat de werkgever systematisch in het personeelsdossier zal bijhouden wat er precies met een eventuele strafvervolging is gebeurd en wat er in het dossier is aangetekend. Laten we hopen dat er dan geen informele nadeligheid zal volgen in de carrière van de militair. Wij nemen genoegen met de toezegging dat de regering erop zal toezien dat de strafvervolging systematisch in het personeelsdossier zal worden aangetekend.

Ik kom te spreken over de raadsman. De minister heeft beschreven hoe het in de dagelijkse praktijk wel zal gaan in het veld. Daarmee bevestigt de minister wat wij in eerste termijn hebben willen zeggen, namelijk dat militairen soms geplaagd worden door een overmaat aan solidariteit jegens hun werkgever. Zij willen niets liever dan hun werkgever en de Koninklijke Marechaussee desgevraagd alle informatie verschaffen over wat er is gebeurd. Dit betekent dat zij soms tegen hun eigen bereidwilligheid moeten worden beschermd.

Het kan heel lastig zijn voor de Koninklijke Marechaussee om helderheid over het feitencomplex te krijgen als de militair zou onderkennen dat hij ook als getuige helemaal niks zou moeten verklaren. Dit bemoeilijkt namelijk het onderzoek naar wat zich feitelijk heeft afgespeeld. Ik haak daarbij even aan bij de mogelijkheid van videoconferencing. De minister zegt dat dit feitelijk mogelijk is. Videoconferencing kan, mits voldoende afgeschermd, voldoen aan de normering die gesteld is voor een consultatie die in Nederland voorafgaat aan het eerste verhoor. Door de rust en het vis-à-viscontact kun je de sfeer van vertrouwen bereiken waarmee militairen in voldoende mate bewust zijn van de mogelijke juridische implicaties van wat zij gaan verklaren aan de Koninklijke Marechaussee. Als de mogelijkheid van videoconferencing er is, staat de zorgvuldige werkgever van deze militairen niet heel veel in de weg om een stapje verder te zetten dan de verplichting die al in Nederland bestaat voorafgaand aan het eerste verhoor van een verdachte en videoconferencing ook mogelijk te maken voorafgaand aan het eerste verhoor van een getuige. Als de mogelijkheid tot videoconferencing bestaat, kan die ook voorafgaand aan het verhoor van een getuige worden gebruikt. Ik wil hier graag de mening van de minister over weten. Als hij kan toezeggen dat dit mogelijk wordt gemaakt, zijn wij daarmee tevreden en hoeven wij de motie over rechtsbijstand niet in te dienen.

Dan kom ik toe aan het panel van militair deskundigen. Ook op dit punt is onvoldoende ingegaan op onze argumenten in eerste termijn. Wij hebben niet gezegd dat er een panel moet komen van extern ingevlogen militair deskundigen die onderzoek gaan doen. Wij hebben juist duidelijk gemaakt dat het voor ons voldoende is als er een status wordt gegeven aan plaatselijk bekende en plaatselijk werkzame militairen, zoals de commandant of de leidinggevend officier, dan wel als zij of mogelijk andere aanwezige militairen kunnen worden betrokken bij het onderzoek. Het mag namelijk niet zo zijn dat het OM, varend op de eigen deskundigheid, hen kan passeren. Wij vinden het daarom van belang dat in complexe militaire situaties -- nogmaals, wij vragen dit niet voor ieder geweldsincident -- een tussenstap wordt genomen. In dergelijke situaties dient de rust te worden genomen om via een panel van militair deskundigen, die best ter plaatse mogen zitten, het benodigde inzicht te verzamelen in de plaatselijke, feitelijke situatie en in de gevechtshandelingen die hebben plaatsgehad.

De minister zegt dat het Openbaar Ministerie niet zomaar een willekeurig Openbaar Ministerie is. Nee, het betreft het OM in Arnhem dat hierin gespecialiseerd is. Ik heb geprobeerd te betogen dat het een bijna bovenmenselijke klus is om vanuit Arnhem te oordelen over de precieze omstandigheden van een veelheid aan situaties. We hebben immers niet alleen te maken met Uruzgan maar ook met de operatie Atalanta. Het had kunnen gebeuren tijdens de politiemissie in Tsjaad en wie weet komen er nog wel meer van dergelijke missies. Dat betekent dus dat je heel veel vraagt van het OM in Arnhem. Wat is er dan mis met het inschakelen van militair deskundigen ter plaatse? De minister noemde ook de liaison officers. Met permissie: dat zijn juristen die geen feitelijke ervaring ter plaatse hebben. Ik vind het prima dat zij er zijn, maar zij kunnen geen vervanging vormen van een panel van militair deskundigen.

Wij willen dus graag overeenstemming over een praktische oplossing. Een panel van militair deskundigen, samengesteld uit ter plaatse aanwezige deskundigen is voor ons voldoende. Wij willen echter wel dat de komst van zo'n panel een gegarandeerde stap vormt in het vooronderzoek, juist om te voorkomen dat het tot een strafrechtelijk onderzoek leidt dat ook op die manier in het personeelsdossier van een militair terechtkomt.

Voorzitter. Wij hebben twee moties. Moet ik die nu al indienen of kan ik het laten afhangen van het antwoord van de minister?

De **voorzitter**: U hoeft de moties niet in te dienen als we dat kunnen voorkomen. Ik stel voor dat we het antwoord van de regering afwachten. Mocht u daarin aanleiding zien om de moties toch in te dienen, dan vraagt u om een korte derde termijn.

Daarmee zijn we aan het einde van de tweede termijn van de Kamer gekomen. Ik geef het woord aan de minister.

**
*N

Minister **Hirsch Ballin**: Voorzitter. Ik dank mevrouw Haubrich voor haar vertoog in tweede termijn. Wat betreft het personeelsdossier ben ik blij te horen dat er op dat punt geen scheidslijn meer blijkt te zijn, als we elkaar goed hebben begrepen. Dat betekent dat het personeelsdossier accuraat zal zijn en dat er geen dingen uit zullen worden weggewist. Als er een vrijspraak volgt na het onderzoek dan zal dat ook moeten blijken, zodat het niet lijkt alsof de betrokken militair is veroordeeld.

Dan kom ik op de raadsman. Ik heb net uiteengezet waarom militairen niet onmiddellijk als verdachten worden aangemerkt. Dat is ook in hun belang. Het is sowieso een beperkte categorie van zaken waarbij zo'n nader onderzoek met horen als getuige plaatsvindt ten opzichte van de voorvallen waarin geweld is toegepast, die worden gemeld. Dan moet je niet onmiddellijk op het verdachtescenario overschakelen. Dat zou juist gelet op de belangen die mevrouw Haubrich zo krachtig heeft verdedigd, absoluut contraproductief zijn. Mocht het echter zo zijn dat een militair die als getuige wordt gehoord, het gevoel krijgt dat hij in de positie van een verdachte is omdat hij weet wat er gebeurd is, dan kan die militair uiteraard een beroep doen op de bijstand van een advocaat. Met het horen als getuige is de weg naar het raadplegen van een advocaat niet afgesneden. Ik heb net uiteengezet dat in de opleiding en de ondersteuning daar ook op wordt gewezen. Er wordt ook aan een militair die als getuige wordt gehoord, kenbaar gemaakt dat als hij het gevoel heeft dat hij zelf iets zal gaan zeggen dat hem belast, hij daar kan ophouden om zich als getuige te laten horen. Dan kan de advocaat te hulp worden geroepen met alle varianten die ik net heb aangeduid, lopend van telefoon naar videoconferencing. Ik denk dat daarmee wordt voorzien in de behoefte waarover mevrouw Haubrich sprak.

Mevrouw **Haubrich-Gooskens** (PvdA): Het gaat vaak om maximaal mbo-geschoolde militairen. Zij worden overigens zeer goed geïnstrueerd over de manier waarop zij geweld mogen gebruiken en de omstandigheden waaronder dat is toegestaan. Ik was diep onder de indruk van de manier waarop zij zich daarvan bewust zijn. Dat betekent echter niet dat zij daarmee geschoold zijn in hun positie als getuige of verdachte. Juist dat schept een grote onzekerheid. We kunnen natuurlijk wel spreken over het gegeven dat de militair daar zelf een gevoel bij moet krijgen, maar dat is nu juist het probleem. Zij kunnen dat niet onderkennen. Daarom zou het zo goed zijn als zij van tevoren daarover contact zouden kunnen hebben met een advocaat. Als dat via videoconferencing kan, is dat wat ons betreft prima. Het moet wel uitdrukkelijk voorafgaand aan dat getuigenverhoor mogelijk zijn.

Minister **Hirsch Ballin**: Die mogelijkheid is er. Mijn collega en ik willen niet, en volgens mij kan mevrouw Haubrich dat ook niet willen, dat we er in al die situaties bij voorbaat van uitgaan dat die militairen bezig zijn zichzelf te belasten. Dan zouden we het horen van een militair als getuige onder een negatief voorteken plaatsen. Dan zouden wij, net nu wij als verworvenheid van de afgelopen jaren hebben gecreëerd dat zij niet als verdachten worden gehoord maar dat met een feitenonderzoek wordt begonnen waarin zij als getuigen worden gehoord, een situatie creëren waarin zij vanzelf en spontaan door de overheid toch als verdachten worden aangemerkt en waarin wordt gezegd dat zij een advocaat nodig hebben, ook al gaat het alleen om een voorval ten aanzien waarvan nog iets moet worden opgehelderd en waarbij zij als getuigen kunnen worden gehoord. Het antwoord op de vraag of zij zich tot een advocaat kunnen wenden, is: ja. In dat opzicht hoeft ons ook niets verdeeld te houden, maar als uw bedoeling is dat zij zich in zo'n geval tot een advocaat moeten wenden, zou ik dat sterk willen ontraden.

De heer **Vliegenthart** (SP): Volgens mij zijn wij er dan uit. Als een militair als getuige moet verklaren, hoeft hij geen raadsman aan te spreken, maar als hij dat zou willen, mag dat en zal er vanuit Defensie moeite worden gedaan om dat bijvoorbeeld via videoconferencing mogelijk te maken. Begrijpen wij elkaar op die manier goed?

Minister **Hirsch Ballin**: Ja. Zoals de heer Vliegenthart het formuleert, is het juist. De mogelijkheid bestaat om in dat geval de communicatie eventueel per videoconferencing te laten verlopen. Niet elk contact hoeft via videoconferencing te verlopen, maar als de militair de behoefte heeft om zich door een advocaat te laten bijstaan, is al naar gelang de zwaarte van de vragen en wellicht ook de mate waarin de militair de ruggensteun nodig heeft van iemand die hij kan zien, ook de mogelijkheid aanwezig van videoconferencing.

Ten slotte kom ik bij de vraag naar de deskundigheid. Wat ons op dit punt scheidt, is vooralsnog -- ik hoop dat ik mevrouw Haubrich op dat punt kan overtuigen -- de kwestie van het panel. Bij deze beslissingen kan en moet deskundigheid worden aangeboord. Het gaat dan deels om de deskundigheid die aanwezig is in de structuur van de Koninklijke Marechaussee en meer speciaal het team van de Koninklijke Marechaussee ter plaatse dat de gevechtssituaties en dergelijke kent en deels om de deskundigheid die het militair OM heeft. Indien nodig kunnen ook andere deskundigen geraadpleegd worden. Als het de wens van mevrouw Haubrich is om vast te leggen dat deskundigheid wordt benut voorafgaand aan een eventuele beslissing tot nader strafrechtelijk onderzoek respectievelijk een eventuele vervolgingsbeslissing, is het antwoord: ja. Gaan wij dat in een panel organiseren? Nee, dat zou ik echt niet willen. Dan creëer je namelijk een lichaam dat, ook al heeft dat formeel een adviserende status, een stuk verantwoordelijkheid van het OM overneemt, waardoor er dan een status ontstaat van het advies van het panel voorafgaand aan de vervolgingsbeslissing. Dat zou ook onjuist zijn in

het licht van de staatsrechtelijke positie van het Openbaar Ministerie. Tegen deskundigheid zeg ik "ja", maar niet door dat in de vorm van een panel te organiseren.

Ik hoop hiermee een bevredigend antwoord te hebben gegeven op het laatste punt en ik hoop dat mevrouw Haubrich tot de conclusie kan komen dat een nadere Kameruitspraak niet nodig is.

De **voorzitter**: Ik vraag aan mevrouw Haubrich of zij nog behoefte heeft aan een derde termijn. Ik wil haar daartoe niet uitlokken. Indien zij die behoefte niet heeft, ga ik er namelijk van uit dat ik de beraadslaging kan sluiten. Ik constateer dat zij aanstalten maakt om toch nog even het woord te nemen.
**

Mevrouw **Haubrich-Gooskens** (PvdA): Begrijp ik het goed dat de minister toezegt dat -- daarbij gaat het niet eens meer om complexe situaties maar om alle gevechtssituaties die hebben plaatsgehad -- in ieder geval wordt gewaarborgd dat altijd militair deskundigen ter plaatse door het Openbaar Ministerie worden geraadpleegd? Wat ik daar graag aan toegevoegd wil zien, is dat het advies van de operationeel commandant altijd wordt neergelegd voordat het Openbaar Ministerie besluit om wel of niet tot vervolging over te gaan.

Minister **Hirsch Ballin**: Ik kan de vragen van mevrouw Haubrich bevestigend beantwoorden. Het Openbaar Ministerie voorziet zich van kennis over de situatie ter plaatse om het specifieke karakter van de gevechtssituatie waarin de geweldstoepassing heeft plaatsgevonden te beoordelen; het Openbaar Ministerie voorziet zich dus steeds van de beoordeling van de situatie door de commandant.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **voorzitter**: Ik maak van de gelegenheid gebruik om de minister nogmaals zeer hartelijk te danken voor de vele malen dat hij hier gedebatteerd heeft met de leden van de Eerste Kamer. Hij heeft er zelf gewag van gemaakt dat hij daaraan altijd grote waarde toegekend heeft vanwege de inhoudelijkheid van het debat. Van onze kant mag ik zeggen dat hij de Kamer altijd het volle pond gegeven heeft in de beantwoording en dat dit bijgedragen heeft tot een heel goede beoordeling van wetsvoorstellen. Dat is een taak die de Eerste Kamer op het lijf geschreven is. Hiermee sluiten wij de periode af van deze minister van Justitie, die voorlopig ook de laatste minister van Justitie is. Ik wens hem heel veel goeds. Nogmaals, hartelijk dank!
**

Sluiting 17.20 uur.

!Lijst van besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De Voorzitter heeft na overleg met het College van Senioren besloten om:

a. het voorbereidend onderzoek van het volgende wetsvoorstel door de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin te doen plaatsvinden op 2 november 2010:

Wijziging van de Wet publieke gezondheid onder meer in verband met de Wet veiligheidsregio's (32195);

b. de plenaire behandeling van het volgende hamerstuk (onder voorbehoud) te doen plaatsvinden op 12 oktober 2010:

Goedkeuring van het op 16 april 2009 te Ankara totstandgekomen Aanvullend Akkoord bij het Verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Turkije overeenkomstig de artikelen 7 en 26 van het Europees Verdrag inzake sociale zekerheid, gesloten op 14 december 1972, en houdende herziening van het Verdrag inzake sociale zekerheid, gesloten tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Turkije op 5 april 1966 (Trb. 2009, 79) (32139);

c. de voortzetting van de gezamenlijke plenaire behandeling van de volgende wetsvoorstellen te doen plaatsvinden op 12 oktober 2010:

Voorstel van wet van de leden Van Gerven en Dijsselbloem houdende een verbod op de pelsdierhouderij (Wet verbod pelsdierhouderij) (30826);

Voorstel van wet van de leden Van Gerven en Dijsselbloem tot wijziging van de Wet verbod pelsdierhouderij (32369).

Lijst van ingekomen stukken, **met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen**:

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Goedkeuring van het op 14 oktober 2005 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2005 bij het Verdrag tot bestrijding van wederrechtelijke gedragingen gericht tegen de veiligheid van de zeevaart (Trb. 2006, 223) en van het op 14 oktober 2005 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2005 bij het Protocol tot bestrijding van wederrechtelijke gedragingen gericht tegen de veiligheid van vaste platforms op het continentale plat (Trb. 2006, 224) (32256, R1906);

Uitvoering van het op 14 oktober 2005 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2005 bij het Verdrag tot bestrijding van wederrechtelijke gedragingen gericht tegen de veiligheid van de zeevaart (Trb. 2006, 223) en het op 14 oktober 2005 te Londen tot stand gekomen Protocol van 2005 bij het Protocol tot bestrijding van wederrechtelijke gedragingen gericht tegen de

veiligheid van vaste platforms op het continentale plat (Trb. 2006, 224) (32259).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:
een, van de minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van de Handleiding "Mensenrechten en seksuele oriëntatie" (griffienr. 147182);
een, van alsvoren, ten geleide van 2 fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. Mededeling: het terrorismebestrijdingsbeleid van de EU, belangrijkste resultaten en nieuwe uitdagingen (griffienr. 147162);
een, van de minister van Justitie, ten geleide van het ontwerp algemene maatregel van bestuur tot wijziging van het Subsidiebesluit Centraal Orgaan opvang asielzoekers 2005 (griffienr. 147157);
een, van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, ten geleide van de publieksversie Trendnota 2011 (griffienr. 147159);
een, van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, inzake kennisgeving ontwerp-Besluit hernieuwbare energie vervoer (implementatie van richtlijn 2009/28/EG) (griffienr. 147174);
een, van alsvoren, ten geleide van het ontwerpbesluit tot wijziging van het Vuurwerkbesluit en enkele algemene maatregelen van bestuur (griffienr. 147210);
een, van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, inzake voorhang Contracteerruimte AWBZ 2011 (griffienr. 147180);
een, van alsvoren, ten geleide van het werkprogramma Gezondheidsraad 2011 (griffienr. 147223).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

3. de volgende missive:
een, van het hoofd cluster Politieke Ambtsdragers/Kabinetszaken van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, ten geleide van een afschrift van de benoeming van een aantal personen op Curaçao en Sint-Maarten (griffienr. 147158).

De Voorzitter stelt voor, deze missive voor kennisgeving aan te nemen. De bijlage is neergelegd op de afdeling inhoudelijke ondersteuning ter inzage voor de leden;

4. de volgende geschriften:
een, van I.v.d.W. te D.H., inzake verkeerde toepassing reciprociteit toelating/terugkeer met betrekking tot de Nederlandse Antillen (griffienr. 147175).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken;
een, van I.v.d.W. te D.H., inzake verzoek (inhoudelijke) herziening begrip "allochtoon" en bijbehorende begrippen "westers" en "niet-westers" (griffienr. 147176).
Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden van de commissies voor Justitie en voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat/Algemene Zaken en Huis der Koningin;
een, van M.G., ten geleide van een afschrift van haar brief aan de heer Rouvoet inzake verplichte ouderschapsregeling (griffienr. 139003.22);
een, van J.K.O., inzake zorgstelsel (griffienr. 147168).
Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden van de commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Jeugd en Gezin.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.